

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського
Кафедра цивільно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему:

Захист корпоративних прав учасників господарських товариств

Виконав студент 6 курсу, групи МП-62
спеціальності 081 Право

Грицина Максим Андрійович

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, ст. викладач
Балацька Ольга Романівна

Рецензент:
доктор юридичних наук, професор
Попелюшко Василь Олександрович

Роботу допущено до захисту

на засіданні кафедри цивільно-правових дисциплін

(протокол № _____ від « _____ » _____ 2020 р.)

Завідувач кафедри _____ Тетяна БЛАЩУК

Острог 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ.....	7
1.1. Поняття та види корпоративних прав учасників господарських товариств	
1.2. Сутність та зміст захисту корпоративних прав.....	20
<i>Висновки до Розділу 1</i>	31
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ТА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ.....	34
2.1. Форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств.....	34
2.2. Способи захисту корпоративних прав учасників господарських товариств.....	53
<i>Висновки до Розділу 2</i>	67
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НЕЮРИСДИКЦІЙНОЇ ТА ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ.....	69
3.1. Особливості неюрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств.....	69
3.2. Особливості юрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств.....	77
<i>Висновки до Розділу 3</i>	85
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена законодавчими змінами, які відбулися за останні роки та значно підвищили інвестиційну привабливість України на міжнародному ринку. З введенням в дію багатьох новел корпоративного законодавства збільшилось і число способів захисту, які потребують уваги науковців. Якщо раніше захист корпоративних прав в більшій мірі зводився до судового захисту, то тепер все частіше можна зустріти статті науковців та практикуючих юристів, в яких активно обговорюються заходи досудового захисту корпоративних прав. Великий масив такої літератури пов'язаний саме із заходами самозахисту учасників господарських товариств, і пояснюється, перш за все, несприятливою ситуацією із захопленням підприємств в Україні. Саме через відсутність ґрунтовних досліджень самозахисту корпоративних прав підприємства не здатні оперативно реагувати на небезпечні акти з боку рейдерів. В умовах, що склалися в Україні сьогодні, учасникам господарських товариств важливо бути ознайомленими з ефективними методами попередження порушень їх прав як фактичного, так і юридичного характеру. Найбільш вразливими для корпоративного шахрайства та інших протиправних дій по відношенню до корпоративних прав є акціонери, у зв'язку з чим акціонерні товариства є вкрай непопулярними в нашій державі.

Зазнала змін і судова практика, яка зовсім по-іншому розглядає деякі механізми захисту корпоративних прав. Тепер в судовому реєстрі можна знайти рішення, в яких способи захисту, не передбачені цивільним чи корпоративним законодавством, вважаються належними. Також можна спостерігати певні проблеми при захисті корпоративних прав в порядку позовного провадження, що в основному зумовлені застосуванням з боку учасників корпоративних відносин неналежних позовних вимог. Безумовно, це негативно впливає на ефективність захисту прав учасників господарських товариств в суді та можливість відновлення порушених прав.

Метою дослідження є встановлення форм, загальних та спеціальних способів захисту корпоративних прав, а також з'ясування особливостей застосування засобів їх захисту з урахуванням оновленого цивільного, корпоративного та процесуального законодавства. Досягнення зазначеної мети можливе у процесі вирішення таких дослідницьких завдань:

- визначити поняття суб'єктивних корпоративних прав та встановити їх ключові ознаки;
- встановити поняття та ключові ознаки захисту корпоративних прав, а також розмежувати його з поняттям охорони корпоративних прав;
- визначити правову природу форм захисту корпоративних прав та здійснити їх класифікацію;
- з'ясувати сутність та специфіку способів захисту корпоративних прав;
- охарактеризувати особливості застосування засобів захисту корпоративних прав в рамках юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту;
- сформулювати поняття засобів захисту корпоративних прав та проаналізувати особливості їх застосування на прикладах судової практики.

Об'єкт дослідження – правовідносини з цивільно-правового захисту корпоративних прав в Україні.

Предмет дослідження – цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні.

Джерельна база дослідження. Під час написання роботи були використані численні праці таких вітчизняних вчених, як Бігняк О. В. («Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні», «Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту»»), Спасибо-Фатєєва І. В. («Корпоративне управління: монографія»), Цікало В. І. («Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація»), Васильєва В. А. («Щодо питання про поняття корпоративного права»), Вінник О. М. («Господарське право : навчальний посібник»), Венедіктова І. В. («Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві»),

Кравчук В. М. («Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах»), Беляневич О. А («Про форми захисту прав суб'єктів господарювання»), а також Кологойда О. В., Кібенко О. Р., Хрімлі О. Г., Штанько А. О, Мацегорін О. І., Жорнокуй В. Г., та інші. В роботі також використані напрацювання таких зарубіжних науковців як Стоякін Г. Н., Ромовская З. В., Алексеев С. С., Грибанов В. П., Свердлов Г. А., Страунінг Є. Л., Власов А. А., Дунаєв В. В. , Курильов С. В., Родіонов А. А.. Велику частину роботи складає законодавство, яке включає Конституцію України, Цивільний, Податковий, Господарський кодекси, Цивільний процесуальний та Господарський процесуальний кодекси, Закони України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про банки і банківську діяльність», «Про судоустрій і статус суддів», «Про нотаріат» тощо. Список нормативно-правових актів поповнив також Указ Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку». Було здійснено аналіз багатьох судових рішень господарських судів усіх інстанцій, Постанов Пленуму Верховного суду та Вищого господарського суду України, зокрема Постанова Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13.

Методи дослідження. Достовірність наукових положень, висновків та пропозицій, викладених в роботі, підтверджується також методологією дослідження. Для досягнення поставленої мети, з урахуванням об'єкта і предмета дослідження, у роботі були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. *Діалектичний метод* застосовувався для дослідження з'ясування сутності й змісту понять суб'єктивних корпоративних прав та захисту корпоративних прав. *Метод абстрагування* – для визначення та уточнення окремих понять, зокрема форм, способів та засобів захисту прав. *Порівняльно-правовий* метод застосовувався для встановлення місця корпоративних прав та захисту корпоративних прав у системі інших правових категорій. За допомогою *системно-функціонального методу* охарактеризовано форми, способи та засоби

захисту корпоративних прав. *Метод системного аналізу* дав змогу послідовно дослідити та викласти специфіку захисту прав учасників різних організаційно-правових форм господарських товариств у ході здійснення ними основних напрямів їх участі в корпоративних відносинах.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел.

У Розділі 1 «Загальна характеристика цивільно-правового захисту корпоративних прав учасників господарських товариств» розкриваються поняття суб'єктивних корпоративних прав та його ключові ознаки, сутність та зміст захисту корпоративних прав.

У Розділі 2 «Поняття та класифікація форм та способів захисту корпоративних прав учасників господарських товариств» встановлюються форми та способи захисту корпоративних прав, їх види, проводиться розмежування між формами, способами та засобами захисту прав, досліджуються суб'єкти, уповноважені на застосування заходів захисту по кожній з форм захисту корпоративних прав, розглядаються загальні та спеціальні способи захисту прав учасників господарських товариств, а також звертається увага на існуючі прогалини в законодавстві, які призводять до неоднозначної судової практики в частині застосування цих способів.

У Розділі 3 «Особливості неюрисдикційної та юрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств» досліджуються самозахист як альтернативна форма захисту матеріально-правового порядку та позовні вимоги, які застосовуються в різних корпоративних спорах як засоби судового захисту.

Обсяг дослідження становить 90 сторінок.

У висновках підведені підсумкові результати дослідження. Загальна кількість використаних джерел складає 111 позицій.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

1.1. Поняття та види корпоративних прав учасників господарських товариств

Зважаючи на збільшення кількості та розвиток юридичних осіб корпоративного типу, потреба визначення поняття корпоративних прав як на науковому, так і на законодавчому рівні сьогодні не втрачає своєї актуальності. Наразі серед науковців тривають дискусії стосовно правильного тлумачення корпоративних прав, в той час як на законодавчому рівні існують проблеми з врегулюванням деяких аспектів змісту даного поняття.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не містить визначення поняття корпоративних прав. Натомість зміст корпоративних прав та відносин, які виникають щодо них визначається ст. 167 Господарського кодексу України¹ (далі – ГК України). Аналогічне визначення передбачено в ст. 14 Податкового кодексу України². За змістом цих законодавчих актів корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Визначення, наведене в Законі України «Про акціонерні товариства» включає в себе ті ж права, однак на відміну від попередніх нормативно-правових актів визначає, що корпоративні права – це сукупність

¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 02.08.2020).

² Податковий кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 2755-VI. Верховна Рада України. Дата оновлення: 29.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 02.08.2020).

майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції³. В інших нормативно-правових актах корпоративні права аналогічно визначаються як сукупність прав, що впливають з права власності на частку в статутному капіталі і включають такі основні правомочності, як право на участь особи в управлінні господарською організацією, право на отримання частки прибутку організації та право на отримання активів в разі ліквідації даної організації. При цьому вказаний перелік правомочностей не є вичерпним.

Виходячи з правової регламентації терміну «корпоративні права», можна виокремити ряд наукових питань, які потребують розширеного тлумачення, зокрема:

- 1) Якими ключовими критеріями слід керуватися при віднесенні прав учасників господарських товариств до корпоративних;
- 2) Чи є корпоративними інші права учасників господарських товариств, які не входять у зміст законодавчого визначення;
- 3) Чи можна вважати корпоративними права, які виникають в особи після їх відчуження іншим учасникам товариства, третім особам або внаслідок переходу частки до спадкоємця або правонаступника учасника товариства;
- 4) Чи доцільно вважати засновницькі права щодо заснування господарської організації корпоративними.

Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що встановлення змісту корпоративних прав відбувається шляхом зазначення особливостей виникнення та здійснення корпоративних прав. Як відомо, корпоративні права виникають двома шляхами: первинним способом – шляхом заснування або участі у заснуванні господарської організації; та похідним – шляхом набуття особою вже існуючих корпоративних прав на підставі вчинення правочинів, спадкування (правонаступництва), рішення суду тощо. Виходячи з цього, деякі вчені не відносять до переліку корпоративних прав ті, які не пов'язані з розміром частки

³ Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 50-51. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 02.08.2020).

у статутному капіталі. Зокрема В. Цікало називає корпоративними лише ті права, виникнення або здійснення яких обумовлюється розміром частки учасника у статутному капіталі господарського товариства. Ті права учасників господарських товариств, які не пов'язані з розміром частки у статутному капіталі, вчений відносить до інших прав учасників (наприклад, право отримувати інформацію про господарську діяльність товариства)⁴. В іншому дослідженні вчений досить змістовно наводить ключові ознаки корпоративних прав:

- корпоративні права належать лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи;
- корпоративні права виникають лише щодо підприємницької юридичної особи (корпоративного товариства);
- корпоративні права мають складну структуру: включають у себе права немайнового та майнового характеру;
- здійснення корпоративних прав пов'язане із майновою участю у статутному капіталі підприємницької юридичної особи;
- корпоративні права можуть бути передбачені законом і локальними правовими актами підприємницької юридичної особи (корпоративного товариства);
- належність особі корпоративних прав не вважається заняттям нею підприємницькою діяльністю⁵.

В. Васильєва зазначає, що суб'єктивне корпоративне право – це право особи, яка, об'єднуючи зусилля та капітал, стає учасником корпорації (юридичної особи). При цьому науковець не пов'язує термін лише з організаційно-правовими відносинами між учасниками та юридичною особою, а й вказує на наявність майнових відносин, що виражаються в можливості учасників отримувати доходи пропорційно до частки в статутному капіталі та

⁴ Цікало В. Види прав учасників господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 53.

⁵ Цікало В. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація. *Право України*. 2010. № 11. С. 108.

активи у разі ліквідації юридичної особи. Таким чином, корпоративним правом є правовий зв'язок, який виникає в результаті реалізації засновницького права, а усі інші права, які виникають на основі останнього є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права⁶. Одразу відзначимо, що введення у визначення досліджуваного поняття категорії «правового зв'язку», на наш погляд, найбільш точно відображає правовідносини, які складаються між засновником (учасником) юридичної особи та новоствореним суб'єктом. Однак все ж, виходячи з легального визначення правового зв'язку, ми вважаємо за потрібне не ототожнювати суб'єктивне корпоративне право з правовим зв'язком. Більш розвиненою з цієї точки зору є думка В. Спасибо-Фатєєвої, яка розуміє суб'єктивне корпоративне право як «право конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією, будучи її учасником, одержувати певні блага»⁷.

В свою чергу В. Кравчук визначає корпоративні права як сукупність правових можливостей учасника певної юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою. Вчений підтримує протилежну думку, вказуючи, що корпоративними правами слід вважати усю сукупність прав, які виникають в засновника (учасника) щодо будь-яких юридичних осіб, незалежно від того, чи формується статутний капітал⁸. Тобто питання стоїть не лише в тому, чи варто розглядати немайнові права учасників господарських товариств як корпоративні, а й у тому, чи обов'язково до складу корпоративних прав повинні включатися майнові права, які виникають на основі права власності на частку в статутному капіталі корпорації. На наш погляд, думка В. Кравчука є помилковою, оскільки законодавче визначення, яке існує вже досить тривалий час, відображає класичне розуміння корпоративних прав та чітко встановлює їхню ключову ознаку, якою є участь в статутному капіталі (майні) господарської організації. Саме тому права, які не є похідними від права власності на частку в

⁶ Васильєва В. Щодо питання про поняття корпоративного права. *Правове регулювання корпоративних відносин в Україні*: матер. науково-практ. семінару. Львів, 2003. С. 8.

⁷ Спасибо-Фатєєва І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління: монографія / за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2007. С. 188.

⁸ Кравчук В. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2005. С. 261.

статутному капіталі, відповідно не можуть бути корпоративними. На підтвердження цього Пленум Вищого господарського суду України у своїй Постанові «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25.02.2016 № 4 (далі – Постанова № 4) спробував внести певну визначеність у зазначене питання, зазначивши, що з огляду на системний аналіз положень законодавства корпоративні відносини виникають, зокрема, у господарських товариствах, виробничих кооперативах, фермерських господарствах, приватних підприємствах, заснованих на власності двох або більше осіб (абз. 2, пп. 1, п. 1)⁹. Тобто як законодавець, так і судова практика визначають, що не варто відступати від класичного поняття корпоративних прав, яке має відношення лише до юридичних осіб, в яких утворений статутний капітал. Це також стосується і того, на власності скількох учасників засноване товариство, і в даному випадку, ми вбачаємо позицію суду неправильною. Один учасник Товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) чи Акціонерного товариства (далі – АТ) володіють тими ж корпоративними правомочностями, що й у випадку майнової участі кількох осіб в статутному капіталі, з обмеженням лише прав, що стосуються загальних зборів. Правило, сформоване судом може стосуватися лише тих корпоративних організацій, в яких вимагається два або більше учасників, як у випадку з повним та командитним товариствами. Приватне підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), недоцільно відносити до корпоративної організації по причині відсутності в ГК України згадки про частку в статутному капіталі, яка має бути передбачена статутним документом.

Визначення В. Цікало вміщує базові критерії, на які варто опиратися при формулюванні сутності корпоративних прав, однак вчений сильно звужує коло правомочностей, які повинні охоплюватись цим поняттям. Більш близький підхід до правильного визначення даного терміну використовує В. Спасибо-

⁹ Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 04.08.2020).

Фатєєва, проте варто зазначити, що як вченим, так і законодавцем не врегульовано питання віднесення особистих немайнових прав до корпоративних. Б. Купчак при вирішенні цього питання вказує на істотні умови поняття особистого немайнового права, які наведені в ст. 269 ЦК України, зокрема: відсутність економічного змісту, неможливість втрати цих прав через відмову або позбавлення, довічність володіння, невідчужуваність¹⁰. Таким чином, є очевидним, що перелічені істотні умови йдуть в розріз із поняттям корпоративних прав. Попри це, ми вважаємо помилковим відносити будь-які немайнові корпоративні права (брати участь в управлінні товариством, отримувати інформацію про господарську діяльність товариства, відчужувати свою частку у статутному капіталі, переважне право на придбання частки, право на вихід з товариства та ін.) до особистих немайнових прав через властивий їм організаційний характер. На підтвердження нашої позиції, професор В. Жорнокуй вказує на комплексний характер права участі в господарському товаристві, яке є симбіозом майнових та немайнових прав. На його думку, для позначення групи прав, які належать учаснику нарівні з майновими, коректно вживати поняття «немайнові права», оскільки під особистими немайновими правами цивільно-правова доктрина розуміє невідчужувані, абсолютні права, що не мають майнового змісту, нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав¹¹.

Виходячи з вищесказаного, ми підтримуємо позицію, відповідно до якої корпоративними слід вважати усю сукупність прав учасників господарських організацій, передбачену відповідним законодавством та статутними документами, які пов'язані з часткою в статутному капіталі. Причому, важливо розуміти, що такі права в більшості випадків не можна вважати корпоративними, після того як вступають в дію підстави припинення корпоративних відносин, серед яких відчуження корпоративних прав, вихід учасника з товариства,

¹⁰ Купчак Б., Гачак-Величко Л. Корпоративні права та їх застосування в господарській діяльності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 5. С. 145.

¹¹ Жорнокуй В. Про сутність «майновості – немайновості», «особистісності – неособистісності» й «організаційності» корпоративних відносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 2. С. 194.

виключення учасника з товариства, звернення стягнення на частку в статутному капіталі товариства, перехід частки до спадкоємця або правонаступника учасника товариства. Це дає підставу говорити, що корпоративні права можуть належати лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи, однак чинне законодавство передбачає масу винятків, про які ми ще згадаємо в межах цього розділу. При цьому слід наголосити, що перехід лише права власності на частку в статутному капіталі (крім акцій) не робить нового власника учасником господарської організації. Особа, яка придбала частку в статутному капіталі за договором або успадкувала її, може вступити до товариства в односторонньому порядку шляхом подання товариству відповідної заяви, і з цього моменту набуває усіх корпоративних прав. Така заява є корпоративним правочином, спрямованим на виникнення права участі в товаристві¹².

У випадку з АТ можна спостерігати протилежне: новому власнику акцій згідно з Законом України «Про акціонерні товариства» не потрібно вчиняти жодних корпоративних правочинів для вступу в товариство. Отже, він набуває прав, які слідують за цінним папером одразу після переходу права власності на нього. Попри це, звертаємо увагу на єдиний виняток з правила, коли законом згадується про належність особі, яка не є учасником товариства, корпоративного права. Такий випадок передбачено в абз. 4 ч. 4 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства», який встановлює наступне: «У разі відчуження акціонером належних йому акцій після дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але раніше дати виплати дивідендів, право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної у такому переліку»¹³. Таким чином, в даному випадку попередній власник акцій зберігає за собою корпоративне право на отримання дивідендів навіть після припинення участі в товаристві.

¹² Кравчук В. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. С. 15.

¹³ Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 50-51. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 04.08.2020).

Загалом ми погоджуємося з тезою про те, що за загальним правилом учасник втрачає корпоративні права з припиненням участі в товаристві, однак це питання є досить спірним, оскільки на практиці є й інші винятки з правила. Наприклад, п. 1.7 Постанови № 4 встановлено, що до корпоративних спорів не належать та вирішуються загальними або господарськими судами залежно від суб'єктного складу сторін: спори про визнання недійсними рішень органів управління юридичної особи за позовом особи, яка не є учасником (акціонером, членом, засновником), у тому числі таким, що вибув, у разі оспорювання рішень органів управління юридичної особи, прийнятих після його вибуття¹⁴. Тобто колишній учасник, який був учасником товариства на момент прийняття рішення, що є предметом спору, буде стороною саме в корпоративному спорі, що наштовхує на думку про наявність у нього права, яке є похідним від частки в статутному капіталі товариства, тобто корпоративного права.

Встановлення чітких рамок, в яких знаходиться уся сукупність корпоративних правомочностей, безумовно має найбільш вагоме значення для науки корпоративного права та в правозастосовчій практиці. Однак класифікація цих правомочностей по суті є наслідком встановлення цих рамок, а тому не менш важливим завданням є розділити ці права на певні групи. Як уже згадувалося раніше, корпоративні права мають подвійний характер, і деякі вчені помилково заперечують включення немайнових прав учасників господарських організацій до корпоративних, розглядаючи їх з точки зору науки цивільного права. В такому разі визначення, передбачене Законом України «Про акціонерні товариства» цілком виправдано визначає корпоративні права як сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства. Однак попри існування майнових та немайнових прав одні вчені виділяють ще одну групу прав – засновницькі (організаційні права), а інші – заперечують це. Виокремлення корпоративних прав як засновницьких напряду залежить від того, чи є відносини з приводу заснування господарської організації (партнерські відносини)

¹⁴ Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. Дата оновлення: 14.07.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 04.08.2020).

корпоративними. Варто підмітити, що різні редакції законів, які регулюють статус ТОВ та АТ, по-різному визначали момент внесення вкладу в статутний капітал товариства та момент оплати акцій, а чинні редакції не дозволяють зробити єдиний висновок щодо моменту виникнення корпоративних прав для згаданих організаційно-правових форм господарських товариств. Так, засновники ТОВ повинні повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, а тому фактично всі відносини, які виникають до державної реєстрації господарської організації – не можуть впливати з частки в статутному капіталі і, відповідно, не повинні вважатися корпоративними. В свою чергу засновники АТ повинні оплатити вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій, яка передусь державній реєстрації товариства. Таким чином, законодавець, за логікою наведених в законах визначень, визнає права, які учасники товариства реалізують після затвердження установчими зборами розміщення акцій, корпоративними правами. Серед них право на участь у заснуванні товариства, затвердженні його статуту, утворення органів товариства, обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства, членів ревізійної комісії (ревізора) та інші права, які виникають до державної реєстрації товариства. Тобто, виходить, що при створенні ТОВ, всі вищеперелічені права не повинні вважатися корпоративними, однак в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» чітко вказано, що вклад протягом шести місяців повинен бути внесений саме учасником, а не засновником (ч. 1 ст. 14)¹⁵. Візьмемо до прикладу відому справу за конституційним зверненням ТОВ «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення частини четвертої статті 58, згідно з якою «учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі». В цій справі одним з питань, яке ставилося перед судом було: «чи підлягають врахуванню голоси учасників пропорційно розміру їх часток, які реально не були внесені до статутного капіталу, при визначенні

¹⁵ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 13. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19/ed20200402> (дата звернення: 04.08.2020).

повноважності загальних зборів учасників Товариства та результатів голосування за прийняття рішень». Офіційне тлумачення суду в цій справі не тільки не вирішило проблеми із суперечливістю моменту виникнення корпоративних прав, а й ускладнило її, оскільки його потрібно розуміти так, що корпоративні права в осіб виникають пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлений статутом ТОВ, незалежно від вартості реально внесених (сплачених) ними вкладів протягом першого року з дня державної реєстрації ТОВ¹⁶.

В сучасному науково-практичному коментарі до ГК України виділяють дві групи корпоративних прав:

1) *майново-господарські права*:

- а) на розподіл прибутку товариства (отримання дивідендів);
- б) на отримання в разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства;
- с) вийти у встановленому порядку з товариства;
- д) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві.

2) *організаційно-господарські права*:

- а) брати участь в управлінні справами товариства;
- б) одержувати інформацію про діяльність товариства¹⁷.

За видом організаційно-правової форми юридичної особи виділяють корпоративні права: учасників господарських товариств – об'єднань майна (капіталів); учасників господарських товариств – об'єднань осіб (діяльності); членів виробничих кооперативів; учасників приватних підприємств; членів фермерських господарств; учасників підприємств споживчої кооперації. На доповнення цієї класифікації, хочемо відзначити, що сучасна судова практика

¹⁶ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» від 05.02.2013 р. № 1-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-13> (дата звернення: 06.08.2020).

¹⁷ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. Щербини, Н. Пацурії. Київ: Юрінком Інтер, 2019. С. 352.

при встановленні спору господарським судам не обмежується конкретними видами кооперації при віднесенні їх до корпоративних організацій. О. Вінник пропонує поділ *за ознакою загальності*: основні (притаманні учасникові будь-якої господарської організації), спеціальні (пов'язані з участю в суб'єкті господарювання певної організаційно-правової форми та закріплюються спеціальними законами), локальні (передбачаються установчими документами конкретної господарської організації)¹⁸. Деякі з основних прав вже були згадані нами в цій роботі, а серед спеціальних прав можна виділити право акціонера на звернення до нотаріуса щодо вчинення виконавчого напису нотаріуса на документах, за якими стягнення заборгованості здійснюється у безспірному порядку. Локальним є, наприклад, право власника привілейовних акцій голосувати з інших питань, ніж передбачені законом для таких акціонерів.

Виходячи із законодавчого визначення, можна виділити корпоративні права *за ознакою джерела*: ті, що передбачені законодавством; передбачені локальними актами підприємства. *За ознакою умовності* можна виокремити умовні (право акціонерів на скликання позачергових загальних зборів) та безумовні (право на звернення до суду з позовом про оскарження рішення загальних зборів) права. Аналізуючи законодавство на предмет належності юридичних осіб з одним учасником до корпоративних організацій, ми вважаємо за потрібне виокремити корпоративні права *залежно від способу утворення та формування статутного капіталу* на права учасників унітарних і корпоративних підприємств. Важливою в плані захисту корпоративних прав є класифікація корпоративних прав *за змістом*, відповідно до якої повними корпоративними правами називають сукупність прав, яка включає в себе як організаційні, так і майнові права, а неповними – або організаційні або майнові¹⁹. Класифікація В. Кравчука є гостро розкритикованою, і ми також вважаємо її до кінця недослідженою і в деяких моментах помилковою. Проте окремі приклади неповних прав, наведені вченим, все ж мають певну цінність, зокрема

¹⁸ Вінник О. Господарське право: навч. посіб., 2-ге вид., змін. та допов. Київ: Правова єдність, 2009. С. 270.

¹⁹ Кравчук В. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. С. 11.

корпоративне право на отримання дивідендів у разі відчуження акціонером належних йому акцій після складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, до дати виплати дивідендів. Тут має значення той факт, що новий акціонер позбавлений права на отримання оголошених дивідендів, оскільки він отримав лише право на акцію, а отже, має неповні корпоративні права. Якщо вже мова зайшла безпосередньо за захист корпоративних прав, то варто також звернути увагу на їх поділ *за критерієм можливості впливу суб'єкта корпоративних прав*, які стосуються прийняття рішень на загальних зборах, серед яких корпоративні права: окремого акціонера, члена більшості акціонерів, члена меншості акціонерів. Такий поділ має вагоме практичне значення, зокрема щодо нещодавно запроваджених в Україні Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах»²⁰ механізмів «squeeze-out» та «sell-out». Між іншим, згадуючи ці процедури, необхідно зазначити про такий інструмент захисту корпоративних прав міноритаріїв як похідний позов, який було впроваджено разом з вищевказаними процедурами тим же законом, у вигляді позову до посадових осіб органів товариства стосовно відшкодування збитків, завданих товариству. Цей інструмент захисту є непоганим прикладом для ще однієї класифікації, яка передбачає поділ на матеріальні корпоративні права та права процесуального представництва.

Для правильного розуміння предмету корпоративних прав є необхідним також їх поділ на внутрішні та зовнішні. В науці є різні підходи до розуміння даної класифікації, одні з яких відносять внутрішні відносини до суто корпоративних, інші ж розглядають це поняття в більш широкому значенні. Ми поділяємо думку О. Кібенко, яка поділяє внутрішні відносини на три групи:

- 1) відносини між учасниками товариства;
- 2) відносини між господарським товариством і його учасниками;
- 3) відносини між різними органами господарського товариства.

²⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах: Закон України від 23.03.2017 р. № 25. Верховна Рада України. Дата оновлення: 06.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-19> (дата звернення: 09.08.2020).

Під зовнішніми відносинами вчена розуміє відносини, які виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності між товариством та особами, які не пов'язані з товариством відносинами участі²¹. Причому вчені також наголошують на тому, що зовнішні корпоративні права можна прослідкувати також у публічних правовідносинах з податковими, митними, антимонопольними та іншими державними органами.

В результаті даного наукового дослідження ми проаналізували різні підходи до визначення поняття корпоративних прав, опираючись на наукові погляди провідних вчених, законодавчі положення та судову практику в корпоративних спорах. Найбільш спорідненим з нашими ідейними поглядами на поняття суб'єктивного корпоративного права є його розуміння як права конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією, будучи її учасником, одержувати певні блага. При цьому, зважаючи на багатовимірність досліджуваного поняття та значні відмінності в подібних правовідносинах, які виникають в різних господарських товариствах щодо корпоративних прав, вважаємо за потрібне вказати на такі його ключові ознаки: корпоративні права належать лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, і виникають на основі частки в статутному капіталі; корпоративні права включають у себе права немайнового та майнового характеру, які зазвичай мають подвійний характер (є організаційно-майновими), права, пов'язані зі створенням господарського товариства та інші права, які не передбачені у законодавчому визначенні, але які пов'язані з розміром частки в статутному капіталі; корпоративні права не завжди припиняються з припиненням участі в господарському товаристві.

1.2. Сутність та зміст захисту корпоративних прав

²¹ Кибенко Е. Корпоративное право. Учебное пособие. Харьков: Эспада, 1999. С. 56.

Як відомо, реалізація права неможлива без встановлення механізму його захисту. Попри це, закріпити цей механізм в законодавстві без усталеного, чіткого теоретичного підґрунтя недостатньо. Незважаючи на великий масив наукових праць, присвячених дослідженню поняття захисту цивільних прав, юридична література містить кардинально різні підходи до його розуміння, в результаті чого, перед нами фактично стоїть завдання вибору того підходу, який пропонує найбільш влучну і повну дефініцію. Більше того, наразі вчені не досягли одностайної думки щодо сутності поняття захисту цивільних прав, не говорячи вже про розуміння його змісту. Вивчаючи різні напрямки, ми зрозуміли, що розбіжності в розумінні даного поняття існують завдяки тому, що науковці по-різному відповідають на питання: коли саме починає здійснюватись захист прав та законних інтересів, хто здійснює цей захист, якими способами та у яких формах.

Відповідь на перше питання дозволяє нам відмежувати такі категорії як «захист прав» та «охорона прав» і водночас вирішити питання з віднесенням до захисту корпоративних прав багатьох заходів попередження їх порушень. Як зазначає О. Мацегорін, під «охороною цивільних прав» традиційно розуміється система заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних цивільних прав можливість належної їх реалізації та включає в себе заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення усіх необхідних умов для здійснення суб'єктом своїх прав²². В цивільному та господарському кодексах часто наводяться об'єкти правової охорони, стосовно яких відповідним законодавством передбачаються певні профілактичні заходи, спрямовані на протидію порушенню суб'єктивних цивільних прав. Наприклад, правовій охороні підлягає як повне, так і скорочене комерційне найменування суб'єкта господарювання, якщо воно фактично використовується ним у господарському обігу. Тобто ключовою відмінністю, на думку вченого, слугує те, що охорона цивільних прав та інтересів має місце на

²² Мацегорін О. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 144.

етапі до їх порушення, а цивільно-правовий захист – відповідно після їх порушення, або коли ці права оспорується чи не визнаються. Іншим критерієм відмежування є те, що охорона являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою заходів, здійснюваних державними або громадськими органами, в той час як коло суб'єктів, які здійснюють захист прав є ширшим. Ми не підтримуємо таку позицію з огляду на те, що охоронні заходи можуть застосовуватися до моменту посягання на права особи при самозахисті.

На думку Г. Стоякіна, правовий захист включає в себе три моменти: видання норм, які встановлюють права і обов'язки, визначають порядок їх здійснення та захисту і передбачають застосування санкцій; діяльність суб'єктів по здійсненню та захисту своїх суб'єктивних прав і, нарешті, попереджувальну діяльність державних і громадських організацій, а також діяльність з реалізації правових санкцій²³. Варто відзначити, що частина науковців розглядають правовий захист як складовий елемент охорони цивільних прав, а інша частина виключає такий зв'язок між цими юридичними категоріями. Для ясності зазначимо, що захист прав завжди справляє правоохоронний вплив на ті чи інші відносини, у зв'язку з чим його слід розглядати як частину правової охорони. Тому ми підтримуємо думку вчених, які вважають, що охорона за своєю структурою поділяється на три ланки – регулятивну, забезпечувальну та захисну, де цивільно-правовий захист розглядається як окремий вид охорони і використовується у разі наявного правопорушення чи посягання на чийсь права. З нашої точки зору, при розмежуванні охорони та захисту потрібно опиратися на реалії, тобто на існуючі норми, зокрема на ЦК України, де в ст. 15 сказано: «Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування»²⁴. Таким чином, можна припустити, що захистом цивільних прав повинні вважатися дії певних суб'єктів безпосередньо після порушення, невизнання чи оспорування суб'єктивного цивільного права. Дещо

²³ Стоякин Г. Понятие защиты гражданских прав. Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. Свердловск, 1973, С. 34.

²⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.08.2020).

інакше відображено у змісті ст. 19 ЦК України: «Особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань»²⁵. Оскільки самозахист вже тільки з лексичних міркувань входить до поняття захисту, то і положення цієї статті теж варто застосовувати до останнього. Так, виходячи із вищезгаданої норми, можна помітити, що захист може бути застосований ще на етапі протиправних посягань, тобто коли правопорушення ще не відбулося. Проте під посяганнями, на нашу думку, законодавець мав на увазі невизнання або оспорювання суб'єктивного цивільного права. Навіть радянська вчена З. Ромовська в своїй роботі, доводячи суперечність трискладової структури суб'єктивного цивільного права вказує, що право на власні і право на чужі дії виникають з самого початку існування суб'єктивного права, а право на захист може з'явитися тільки згодом, в результаті зазіхання порушником на права особи. Свою думку стосовно моменту виникнення права на захист вчена доводить до нас шляхом розгляду захисту в двох аспектах: правовий захист – це завжди акт, що вже відбувся, сутність якого полягає в тому, що він є реалізацією обраної правозастосувальним органом міри державного примусу; правовий захист розглядається в динаміці як процес захисту, що має свій початок (пред'явлення позову) і завершення (виконання рішення суду)²⁶. Найбільш прогресивною в даному аспекті науковою думкою є, на наш погляд, думка І. Ромащенко, який також погоджується з тим, що посягання включає в себе невизнання та оспорювання прав, однак наголошує на тому, що захист починається ще до посягання, а саме з моменту виникнення реальної загрози порушення прав. Як приклад, дослідник наводить ч. 3 ст. 538 ЦК України, згідно з якою у разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку,

²⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.08.2020).

²⁶ Ромовская З. Защита в советском семейном праве. Львов: Вища школа, 1985. С. 180.

відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі²⁷. Хоча подібні механізми передбачені також і в процесуальних законах, як от забезпечення позову, чи можуть бути передбачені в договорі, ніхто з науковців не звертає на них уваги, відділяючи захист моментом порушення чи посягання на цивільні права. Якщо розглянути ч. 2 ст. 4 ГК України, то стає зрозуміло, що вона суперечить деяким іншим нормам. В ній сказано, що уповноважені особи мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням²⁸. Тобто захист, виходячи із закону, не включає в себе запобігання правопорушенням, оскільки дана стаття відмежовує їх, що йде наперекір захисним нормам, зміст яких має запобіжний характер. Тому є очевидним, що законодавець в багатьох випадках сам допускає захист ще до порушення чи посягання на право та охоронюваний законом інтерес, проте в загальних положеннях ЦК України та ГК України заперечує таку можливість.

Крім того, ще одна суттєва відмінність між цими поняттями полягає у тому, що поняття захисту прав напряду пов'язане з юридичною відповідальністю, адже вона настає в результаті реалізації права на захист. Власне суб'єктивне право на захист передбачає здійснення правомочною особою власних позитивних дій, можливості вимоги відповідної поведінки від зобов'язаної особи, використання державно-примусових заходів стосовно осіб, які порушили юридичний обов'язок.

Таким чином, ми розглядаємо початок захисту на етапі, коли виникає можливість застосування певних засобів правового захисту. З урахуванням цього підходу, до заходів правового захисту ми також відносимо ті, що не заборонені законом і спрямовані на попередження порушення суб'єктивних цивільних прав,

²⁷ Ромашенко І. Співвідношення термінів «охорона» та «захист»: теоретичний та практичний цивільно-правові аспекти. Юридична Україна, 2013. № 8. С. 60.

²⁸ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 18.08.2020).

за умови існування реальної загрози такого порушення. Загалом, зараз навіть можна спостерігати тенденцію до віднесення заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності права, до способів захисту (забезпечення виконання зобов'язань в договірних відносинах). На підтвердження наших слів, М. Дякович критерієм розмежування охорони й захисту називає момент учинення правопорушення, з яким пов'язують можливість особи використовувати передбачені законом засоби захисту²⁹.

Цікавою з позиції відмежування захисту від охорони видається думка І. Венедіктової, яка звертає увагу на те, що співвідношення охорони й захисту прав та інтересів має вигляд деякої системи противаг, у якій охорона надається виключно законним інтересам, а захист законних інтересів здійснюється виключно правовими методами³⁰. Не погоджуючись з такою думкою, хочемо підмітити, що інтерес з'являється лише у випадку наявності в учасника юридичної особи корпоративних прав. Відповідно в результаті виникає необхідність відновлення не тільки права, а й інтересу, який існував до правопорушення. Сам інтерес на думку вченого являє собою необхідність в отриманні певного матеріального або нематеріального блага, зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти певні дії чи, навпаки, утримуватися від них. Варто відзначити, що в широкому розумінні інтерес слід розглядати як передумову або підставу виникнення суб'єктивного речового права.

При цьому всьому, виникає питання, чи відноситься нормотворча діяльність, яка стосується невизначеного кола осіб і спрямована на попередження правопорушень, до захисту. Наша позиція така, що на даний момент існує Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР), яка на основі звернень інвесторів може вносити зміни до нормативно-правових актів, брати участь у розробленні та вносити у встановленому порядку на розгляд проекти актів законодавства, що регулюють питання розвитку

²⁹ Дякович М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. Київ: Істина, 2014. С. 144.

³⁰ Венедіктова І. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія. Харків: Нове Слово, 2011. С. 226.

фондового ринку та корпоративного управління. Наприклад, 15 квітня 2014 року НКЦПФР підготувала рішення «Про внесення змін до Порядку визначення біржового курсу цінного папера»³¹. Основною метою внесення змін було розширення бази розрахунку біржового курсу, яка б дозволяла визначити справжню ринкову вартість більшої кількості цінних паперів та унеможливила б штучне формування ринкової ціни. Рішення було прийняте за результатами звернення учасників фондового ринку, які потерпіли від маніпулювання цінами на біржі. Тому, все ж таки, ми є прихильниками розширеного розуміння правового захисту корпоративних прав, який може включати нормотворення, за винятком інших випадків, коли нормотворення не є результатом звернення, має абстрактний характер і стосується невизначеного кола осіб.

Також є необхідним дати вичерпну відповідь на запитання щодо суб'єктів здійснення права на захист. В сучасних дослідженнях часто приводяться приклади застарілих дефініцій, які обмежують коло суб'єктів здійснення права на захист цивільних прав виключно державними органами. Так, наприклад, професор С. Алексєєв називає правовим захистом виключно державно-примусову діяльність, спрямовану на поновлення порушеного права та забезпечення виконання юридичного обов'язку³². Таких визначень є досить багато, і ми не вбачаємо необхідності в їх аналізі, оскільки вони суперечать теперішнім реаліям. Захист цивільних прав може реалізувати кожен уповноважений на це суб'єкт, в тому числі шляхом самозахисту. Власне така позиція не потребує будь-якого іншого доведення в міру існування статей 15 та 19 ЦК України. При цьому особа, яка здійснює самозахист або інша уповноважена особа, яка здійснює захист чужих прав, реалізує це право на власний розсуд, що свідчить про диспозитивний характер захисту в цивільних відносинах. Тобто така особа може в будь-який момент обрати для себе іншу форму захисту своїх прав, передбачену ЦК України. Важливим моментом тут є

³¹ Про затвердження Порядку визначення біржового курсу цінного папера: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.07.2015 р. № 933. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0862-15#Text> (дата звернення: 22.08.2020).

³² Алексєєв С. Общая теория права: в 2-х томах. Москва: Юридическая литература, 1981. С. 280.

вказівка ч. 2 ст. 20 ЦК України, згідно з якою нездійснення особою права на захист не є підставою для припинення цивільного права, що порушене, крім випадків, встановлених законом³³. Для органів, які здійснюють захист цивільних прав, передбачені законодавством повноваження є звичайно ж обов'язком, а не правом. Власне існування суб'єктивного права на захист та захисту як обов'язку і визначає різноманітність форм і способів захисту цивільних прав. Зважаючи на вищесказане, варто відмітити деякі із запропонованих вітчизняними науковцями підходи до розуміння цивільно-правового захисту.

О. Кравченко класифікував різні підходи до розуміння захисту цивільних прав і поділив їх на чотири основні групи, відповідно до яких захист цивільних прав:

- 1) розглядається як система заходів примусу;
- 2) пов'язується з діяльністю або діями правоохоронних органів або уповноваженої особи;
- 3) є результатом діяльності правоохоронних органів або уповноваженої особи;
- 4) є системою юридичних норм, або правовим інститутом³⁴.

На думку Т. Боднара, захист цивільних прав є реалізацією встановленого законом суб'єктивного права особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання шляхом застосування обраних самою особою чи встановлених договором чи актами цивільного законодавства правоохоронних заходів, способів захисту цивільних прав³⁵.

Є. Харитонов розуміє досліджуване поняття як правомірну реакцію учасників цивільних відносин, суспільства та держави на порушення, невизнання чи оспорювання цивільного права з метою припинення порушення,

³³ Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 22.08.2020).

³⁴ Кравченко А. Защита гражданских прав: анализ основных подходов. *Вопросы современной юриспруденции*. 2013. № 31. С. 48-53.

³⁵ Боднар Т. Деякі аспекти захисту цивільних прав при зміні і припиненні договірних зобов'язань. *Право України*. 2014. № 2. С. 172.

поновлення чи визнання цивільного права або компенсації завданої уповноваженій особі шкоди³⁶.

Однак найбільш повно досліджуване поняття розкрив А. Штанько, який в своїй роботі найбільш глибоко дослідив усі відомі сьогодні науці підходи і шляхом порівняння вивів багатоскладове комплексне визначення захисту цивільних прав, під яким розуміє «фактичні та юридичні дії уповноваженої особи (володільця суб'єктивного права на захист) із самостійного захисту (самозахисту) своїх прав у межах охоронних цивільних правовідносин з дотриманням вимог законності, допустимості, розумності, справедливості та відповідності засобів і способів самозахисту, що застосовуються, з можливим висуненням відповідних вимог до зобов'язаної особи (учасника суб'єктного зв'язку), а також юридичні дії судових, адміністративних та інших уповноважених законом органів, посадових осіб, які діють у межах правоохоронної (правозахисної) діяльності у передбаченій законом формі, із застосуванням визначених у законі правових засобів і способів захисту, заходів відповідальності, процесуальних (процедурних) норм та індивідуальних правових актів на основі принципів та норм позитивного (цивільного) права з метою: попередження можливих і припинення цивільних правопорушень, що вчиняються; усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних цивільних прав; відновлення порушених прав³⁷.

Також не менш важливим завданням цієї роботи є визначитись зі змістом поняття захисту цивільних прав. Варто відзначити, що відповідь на питання щодо того, що включає в себе зміст його поняття, залежить від того, який з підходів щодо розуміння сутності захисту ми обрали. В будь-якому разі, в наш час науковці виокремлюють матеріальний і процесуальний аспекти захисту цивільних прав та інтересів, але питання стоїть у тому, чи діють ці аспекти комплексно, або можливо варто говорити про дію лише якогось із них.

³⁶ Харитонов Є., Харитонova О., Старцев О. Загальні положення про захист цивільних прав та інтересів. *Цивільне право України*: підручник, 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Істина, 2013. С. 209.

³⁷ Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 153.

На думку А. Бігняка за своїм матеріально-правовим змістом захист включає в себе:

- 1) дозволені законом засоби примусової дії на правопорушника, щоб захистити свої права власними діями фактичного порядку (самозахист);
- 2) можливість застосування учасником корпоративних відносин відносно порушника так званих «заходів оперативної дії» або «заходів, близьких до самозахисту» (відмова від участі в засіданні зборів; додаткова емісія);
- 3) можливість звернення учасника корпоративних відносин до органів управління, органів державної влади;
- 4) можливість звернутися до міждержавних органів по захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані усі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту (до Європейського суду з прав людини)³⁸.

Багато науковців притримуються думки, що матеріально-правовий аспект захисту цивільних прав та інтересів насамперед полягає в з'ясуванні, чи має особа таке право або інтерес та чи були вони порушені або було необхідним їх правове визначення. Не варто забувати, що даний аспект реалізується насамперед за допомогою підстав та способів, визначених в нормах матеріального права, які по суті встановлюють міру дозволеної поведінки уповноваженого суб'єкта. Як вважає О. Бігняк, матеріально-правовий порядок захисту дає можливість чітко визначити: сутність корпоративного права, що захищається; наявність корпоративного конфлікту; підстави правопорушення; заходи, які будуть направлені на ліквідацію правопорушення; можливість захисту в рамках охоронно-матеріального правовідношення, що може мати процедурну, але не процесуальну форму³⁹. Слід зазначити, що вказаний порядок потребує також визначення кола суб'єктів, уповноважених на застосування заходів захисту; процесуального і процедурного порядку застосування захисту; а також матеріально-правових і процесуальних прав суб'єктів, по відношенню

³⁸ Бігняк О. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: дис. ...доктора юрид. наук. Одеса, 2018. С. 90.

³⁹ Бігняк О. Особливості матеріально-правового порядку захисту корпоративних прав. Одеса: Юридична література, 2016. С. 541-542.

до яких застосовуються відповідні засоби. Зміст захисту прав та охоронюваних інтересів якраз і є тим порядком, який передбачає визначення усіх перелічених вище складових захисту.

Відносно процесуального змісту права на захист в юридичній літературі не можна прослідкувати єдину позицію. Так, В. Грибанов процесуальний зміст вбачає в можливості правомочної особи самостійно врегулювати спір, або звернутися за захистом порушеного права в будь-який компетентний орган у встановленому законом порядку. Інші – у можливості використання правомочною особою будь-яких передбачених законом процесуальних прав і процедур, встановлених для конкретної форми захисту права та можливості оскарження у встановленому порядку рішення компетентного органу по конкретній справі⁴⁰. Г. Сverdлик і Страунінг зміст суб'єктивного права на захист вбачають в трирівневій системі правомочностей. Перший рівень надає уповноваженій особі можливість визначитися із способом і формою захисту, другий – реалізувати вибраний спосіб у рамках, встановлених законом; третій – у можливості оскарження в судовому чи адміністративному порядку дії, що порушують її права захисту, який включає в себе елементи як матеріального, так і процесуального порядку, вони є взаємозв'язані та доповнюють один одного, а акцент на діяльність визначення тільки процесуально-правової сторони звужує предмет дослідження даного явища. Вчені також наголошують на віднесенні до захисту також і вимогу усунення правопорушень, а також відзначають, що захист прав може бути виражений в рамках охоронного матеріального правовідношення (акціонер, засновник – господарське товариство)⁴¹.

На наш погляд, зміст правового захисту полягає у наступному: з матеріально-правової точки зору встановлюється факт реальної загрози порушення права, факт невизнання права, його порушення чи оспорювання, та чи має особа суб'єктивне право на захист. Після цього виникає необхідність обрання певної форми захисту, а вже потім захист відбувається в рамках

⁴⁰ Грибанов В. Осуществление и защита гражданских прав. Москва: Статут, 2000. С. 107.

⁴¹ Сverdлык Г., Страунинг Э. Защита и самозащита гражданских прав: учебное пособие. Москва: Лекс-Книга, 2002. С. 5.

процесуально-правового (процедурного) аспекту – шляхом застосування конкретних способів та засобів захисту, передбачених як матеріальним, так і процесуальним законодавством, або передбачених договором чи не передбачених взагалі, за умови, що вони не суперечать законодавству.

Розглядаючи зміст захисту прав як послідовність подій, науковці цивілісти відзначають наявність стадій захисту прав та інтересів, а саме: виникнення конфлікту; встановлення причинного зв'язку; документальна фіксація конфлікту; оперативний захист прав; претензійна робота; примусовий захист (позов); виконання судового рішення. Корпоративним відносидам не притаманний такий порядок стадій захисту і зазвичай після виникнення конфлікту настає позасудовий чи судовий захист прав, та не так часто застосовуються заходи оперативного впливу.

В теорії цивільного права розрізняють кілька видів захисту цивільних прав залежно від суб'єкта, який здійснює цей захист. Так, Цивільний кодекс в главі 3 передбачає захист цивільних прав та інтересів судом, захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, захист цивільних прав нотаріусом та самозахист. Забігаючи наперед, ці види прийнято вважати формами захисту цивільних, зокрема корпоративних прав. В наукових колах окремо виділяють також арбітражну (третейську) форму захисту. Таким чином, встановивши сутність поняття «захист цивільних прав», варто розглянути його зміст, а точніше одну сторону захисту – яка передбачена і чітко регламентована законом. Як бачимо, усі перелічені види захисту, окрім самозахисту мають спільні ознаки – вони реалізуються державою в особі суду, уповноважених на це органів державної влади, місцевого самоврядування та нотаріату, що дає підстави відносити їх до так званих юрисдикційних видів (форм) захисту. Як ми вже зазначали, захист починається тоді, коли виникає можливість застосування певних заходів захисту, яка, окрім цього, має супроводжуватись певною ініціативою зі сторони уповноваженої особи, а за її відсутності, захист за певних обставин може бути реалізований за ініціативи

відповідних органів або іншої особи, яка виступає в інтересах попередньої. Тобто можна відзначити, що юрисдикційний захист здійснюється незалежно від волі уповноваженої особи, якщо та проти його застосування. Наприклад, відомо, що відмова від звернення до суду за захистом є недійсною, а в деяких випадках, закон передбачає звернення до суду органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси. При самозахисті все навпаки – особа на свій розсуд вирішує, які незаборонені законом способи і засоби обрати або ж взагалі відмовитися від будь-яких дій, як от наприклад не голосувати на загальних зборах учасників товариства. Ми вважаємо, що самозахист може застосовуватися паралельно із захистом, але оскільки він є необов'язковим, то його відносять до альтернативних форм захисту разом із медіацією та заходами оперативного впливу.

Висновки до Розділу I

В результаті аналізу норм чинного законодавства та вивчення основних підходів до визначення сутності досліджуваних понять, ми дійшли висновку, що поняття суб'єктивного корпоративного права слід розуміти як право конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією, будучи її учасником, одержувати певні блага. Це поняття має такі ключові ознаки: корпоративні права належать лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, і виникають на основі частки в статутному капіталі; корпоративні права включають у себе права немайнового та майнового характеру, які зазвичай мають подвійний характер (є організаційно-майновими), права, пов'язані зі створенням господарського товариства та інші права, які не передбачені у законодавчому визначенні, але які пов'язані з розміром частки в статутному капіталі; корпоративні права не завжди припиняються з припиненням участі в господарському товаристві.

Захист цивільних прав являє собою фактичні та юридичні дії уповноваженої особи із самостійного захисту своїх прав у межах охоронних

цивільних правовідносин, що застосовуються, з можливим висуненням відповідних вимог до зобов'язаної особи, а також юридичні дії судових, адміністративних та інших уповноважених законом органів, посадових осіб, які діють у межах правоохоронної (правозахисної) діяльності у передбаченій законом формі, із застосуванням визначених у законі правових засобів і способів захисту, заходів відповідальності, процесуальних (процедурних) норм та індивідуальних правових актів на основі принципів та норм позитивного (цивільного) права з метою: попередження можливих і припинення цивільних правопорушень, що вчиняються; усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних цивільних прав; відновлення порушених прав.

Встановили, що захист входить до поняття охорони цивільних прав, яка включає в себе заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення усіх необхідних умов для здійснення суб'єктом своїх прав. Захист відіграє роль механізму приведення охорони в дію за допомогою обрання та застосування відповідних способів та засобів захисту прав. При цьому поняття охорони і захисту прав суттєво відрізняються одне від одного за такими ознаками:

- захист має місце з моменту виникнення реальної загрози правопорушення (або з моменту виникнення можливості застосування заходів захисту), порушення, невизнання чи оспорювання права особи до відновлення становища, яке існувало до таких протиправних посягань, а охорона існує поза рамками захисту;
- захист не може здійснюватися через нормотворчу діяльність, підставою здійснення якої не є звернення конкретних уповноважених суб'єктів, чії права зазнали порушень чи посягань, або стосовно яких є реальна загроза їх порушення, та яка спрямована на невизначене коло осіб;
- захист прав напряду пов'язаний з юридичною відповідальністю, яка настає в результаті реалізації суб'єктивного права на захист.

Під змістом захисту корпоративних прав розуміють його матеріально-правову та процесуально-правову (процедурну) сторони. Матеріально-правова

сторона, перш за все, дозволяє уповноваженому суб'єкту встановити факт реальної загрози порушення права, невизнання права, його порушення чи оспорювання, та чи має особа суб'єктивне право на захист, тобто встановити наявність корпоративного конфлікту, підстави правопорушення, конкретні корпоративні права, що захищаються, суб'єктів захисту, а також визначитися із заходами, які будуть направлені на ліквідацію правопорушення. Після цього в дію вступає процесуальна частина захисту корпоративних прав, яка полягає у застосуванні конкретних способів та засобів захисту, а у випадку самозахисту – процедурна.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ТА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

2.1. Форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств

Термін «форма захисту» не закріплений в національному законодавстві, а тому розкриття змісту даного поняття є завданням науковців. Попри це, наука дає можливість чітко зрозуміти сутність цього поняття і розмежувати його з іншими суміжними категоріями, серед яких зокрема «способи захисту» та «засоби захисту».

Під формою захисту права в цивільному судочинстві прийнято розуміти обумовлену законом діяльність компетентних органів щодо захисту права, що полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні відповідних норм права, визначенні способів захисту права й винесенні рішення. Однак цивільно-правовий захист не обмежується лише діяльністю суб'єктів владних повноважень. Зважаючи на норми ЦК України, зазвичай вказують на громадську, адміністративну і судову форми захисту права, де остання, як видається, має пріоритетне значення. Так, ст. 19 ЦК України встановлює право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Ця форма передбачає широкий спектр можливостей для особи, права якої порушені або можуть бути порушені і дозволяє використовувати будь-які способи та засоби захисту прав, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, а також ті, які встановлюються договором. Статті 16 та 17 ЦК України відповідно містять

положення, які встановлюють судову та адміністративну форми захисту⁴². В свою чергу, в ГК України не згадується про право на самозахист, а форми захисту встановлюються в ст. 20, яка гарантує забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання лише державою⁴³. У зв'язку з цим, в науковій літературі вчені зазвичай зводять поняття захисту та форми захисту корпоративних прав до визначеної діяльності компетентних органів. Наприклад, А. Власов зазначає, що під формою захисту слід розуміти визначену законом діяльність компетентних органів щодо захисту права, яка полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні відповідних норм права, визначенні способів захисту права і винесення рішення⁴⁴. Попри це, в науковій літературі домінує розширене розуміння поняття «захист прав та законних інтересів», яке включає в себе як захист уповноваженою особою, так і звернення до відповідних органів. Найбільш розгорнутим розумінням захисту прав взагалі, є поділ на його види, запропонований в дисертації А. Бігняка, який виділяє наступні елементи захисту права:

- 1) дозволені законом засоби примусової дії на правопорушника, щоб захистити свої права власними діями фактичного порядку (самозахист);
- 2) можливість застосування учасником корпоративних відносин стосовно порушника так званих «заходів оперативної дії» або «заходів, близьких до самозахисту» (відмова від участі в засіданні зборів; додаткова емісія);
- 3) можливість звернення учасника корпоративних відносин до органів управління, органів державної влади;
- 4) можливість звернутися до міждержавних органів по захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані усі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту (до Європейського суду з прав людини)⁴⁵.

⁴² Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.09.2020).

⁴³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 02.09.2020).

⁴⁴ Власов А. Гражданское процессуальное право: Учебник. Москва: Велби, 2003. С. 12-13.

⁴⁵ Бігняк О. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: дис. ...доктора юрид. наук. Одеса, 2018. С. 90.

Виходячи з такого поділу, зважаючи на те, що корпоративне законодавство все ж дає можливість учасникам господарських товариств користуватися правом на самозахист, як це буде показано на окремих прикладах в цій роботі, то зміст досліджуваного поняття повинен бути поданий в його широкому розумінні. Крім того, не варто забувати, що ч. 1 ст. 20 ЦК України надає право особі здійснювати своє право на захист на власний розсуд. Саме тому, найбільш вдалим нам видається визначення В. Дунаєва, який розуміє під формами захисту цивільних прав дії, засновані на нормі права або договорі, що протікає або у рамках правової процедури або без неї, спрямовані на попередження, припинення порушення прав і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або самим правовласником⁴⁶. Як бачимо, автор в кінці визначення здійснює поділ форм захисту на «юрисдикційні» та «неюрисдикційні». Насправді саме такий поділ найчастіше вживається в дослідженнях вчених і включає в себе раніше згадані в цьому розділі форми. Так, часто зазначається, що юрисдикційна форма передбачає захист корпоративних прав учасників господарських товариств у судовому або адміністративному порядку, а до неюрисдикційної форми належать: медіація, заходи оперативного впливу та самозахист. Юрисдикційній формі захисту притаманний певний процесуальний порядок, оскільки захист прав здійснюється спеціально уповноваженими на те органами у визначеному для них порядку, в той час як неюрисдикційна форма здійснюється в рамках матеріального правовідношення самими ж учасниками правовідносин. Зважаючи на специфіку корпоративного права, юрисдикційну форму захисту корпоративних прав доцільно розглядати за двома моделями захисту: прямого (безпосереднього) захисту та непрямого. Під прямим захистом корпоративних прав слід розуміти звернення до господарського суду з метою захисту виключно власних прав та інтересів. Під непрямим захистом – звернення з метою захисту прав юридичної особи. Важливою для даного дослідження є класифікація С. Курильова, який виділяє форми захисту прав та охоронюваних

⁴⁶ Дунаев В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав. *Сибирский юридический вестник*. 2003. С. 33.

законом інтересів за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами, між якими є спір на:

- 1) вирішення спору юрисдикційним актом однією із сторін спірного правовідношення;
- 2) вирішення спору актом органу, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаний з одним чи кількома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими чи організаційними правовідносинами;
- 3) вирішення спору органом, який не є учасником спірного правовідношення, і який не пов'язаний правовими чи організаційними правовідносинами, окрім процесуальних⁴⁷.

При розмежуванні форм захисту права необхідно враховувати характер матеріально-правових вимог, що підлягають розгляду, особливості і характер компетенції того органу, який розглядає дану вимогу, враховуючи також той факт, що будь-яка зацікавлена особа вправі одразу звернутися до суду за захистом порушеного або оспорюваного права, якщо законом не встановлений обов'язок досудового врегулювання спору. Говорячи про компетенцію органів, які розглядають вимоги, О. Бігняк правильно зазначає, що «...форма захисту має бути спрямована на того, хто здійснює право на захист, а спосіб – як той чи інший суб'єкт захисту це робить, за допомогою яких заходів. Форма захисту права вказує на суб'єкт, який здійснює це право, і її потрібно відрізняти від порядку його здійснення, оскільки він розкриває, як право на захист реалізується в межах тієї чи іншої форми»⁴⁸. Так само як і форми захисту, науковці цивілісти розглядають і способи захисту прав, які визначають як закріплені законом матеріально-правові засоби примусового характеру, за допомогою яких провадиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника. Однак в силу того, що законодавством передбачені певні

⁴⁷ Курылев С. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск. *Труды Иркутского государственного университета им. А.А. Жданова*. Иркутск, 1957. Т. 22: Вып. 3. С. 160.

⁴⁸ Бігняк О. Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту». Сучасні погляди та концепції. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 45.

правові важелі впливу учасників господарських товариств на інших суб'єктів корпоративних відносин без звернення до суду чи в порядку адміністративного оскарження, способи захисту ми також будемо розглядати не лише в межах юрисдикційної форми захисту корпоративних прав. Застосування способів захисту корпоративних прав можливе за допомогою ряду прийомів, які в юридичній науці називаються засобами захисту. Як слушно зазначає О. Беяневич, форми захисту цивільних прав треба розуміти як механізм реалізації охоронних норм цивільного права за допомогою використання певних засобів та способів захисту цивільних прав⁴⁹. При розмежуванні цих двох категорій важливо розуміти, що способи захисту визначаються нормами матеріального права, в той час як засоби захисту регламентуються як нормами процесуального, так і нормами матеріального права.

Деякі вчені вказують також на інші форми захисту прав, як от А. Родіонов, який виділяє судову, адміністративну, арбітражну, нотаріальну й суспільну форми захисту⁵⁰. Серед науковців існують протиріччя стосовно такої форми захисту, як нотаріальна, через відсутність зв'язку між корпоративним спором та нотаріатом при виборі способу захисту порушеного суб'єктивного регулятивного права, що визначено охоронною нормою права. Нотаріальна форма захисту прав передбачена в ст. 18. ЦК України, яка говорить наступне: «Нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом»⁵¹. В ст. 87 Закону України «Про нотаріат» сказано, що нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна. Документи, які подаються нотаріусу для вчинення виконавчого напису, повинні підтверджувати безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед

⁴⁹ Беяневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. №8. С. 62.

⁵⁰ Родіонов А. Понятие способов защиты прав при неисполнении договорных обязательств. *Юрист*, 2001. № 9. С. 36.

⁵¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.09.2020).

стягувачем за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року⁵². При цьому види відносин, які являють собою підстави стягнення заборгованості, що провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів, встановлюються Постановою КМУ «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів». В цій постанові, починаючи з 12 червня 2015 року діють зміни, відповідно до яких нотаріус може здійснювати стягнення заборгованості з виплати дивідендів.

Таким чином, аргументи науковців, які заперечують можливість застосування нотаріальної форми захисту, обґрунтовуючи свою позицію відсутністю зв'язку між корпоративним спором та нотаріатом, є невірними. Також вважаємо доцільним відокремлювати вчинення нотаріусом виконавчого напису як форму захисту, а не відносити до способів захисту корпоративних прав в межах адміністративної (спеціальної) форми захисту. По-перше, нотаріальна форма захисту встановлена в окремій статті ЦК України. По-друге, відповідно до п. 4 Узагальнення до роз'яснень пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні» від 7 лютого 2014 року, «... Система нотаріату не входить до системи органів виконавчої влади. Проте вважати діяльність нотаріуса як таку, у межах якої здійснюються владні управлінські функції, не можна. У діях нотаріуса немає ані адміністративного примусу, ані управлінських повноважень, хоча він і є посадовою особою (але не державним службовцем), а нотаріальну діяльність слід характеризувати як публічно-правову, оскільки вона здійснюється від імені держави. ... незалежно від того, є нотаріус приватним чи працює у державній нотаріальній конторі, він не може вважатися суб'єктом владних повноважень». По-третє, нотаріат, зважаючи на результат своєї діяльності, виконує відмінну від

⁵² Про нотаріат: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 08.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.09.2020).

державного органу функцію. Адже державний орган є суб'єктом, який приписує певну поведінку іншому суб'єкту, а «...результатом нотаріальної діяльності є нотаріальний акт як різновид правозастосовного юрисдикційного акта, що офіційно підтверджує вже об'єктивно існуючі факти, права та обов'язки, які суб'єкти права покладають на себе за своїм бажанням»⁵³.

Третейська форма захисту корпоративних прав є можливою лише в двох випадках: на підставі арбітражної угоди, укладеної між юридичною особою та всіма її учасниками та у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах. Згідно з абз. 3 ч. 5 ст. 4 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК України) до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Виходячи зі ст. 22 ГПК України спір, який відноситься до юрисдикції господарського суду, може бути переданий сторонами на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, крім тих, що передбачені даною статтею. Серед спорів, які не можуть бути передані на розгляд третейського суду згадуються справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів. Крім цього, компетенція третейських судів є обмеженою, з огляду на ст. 6 Закону України «Про третейські суди», адже до підвідомчості третейських судів не відносяться справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств,

⁵³ «Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні»: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00137> (дата звернення: 09.09.2020).

пов'язаними зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств.

Таким чином, для захисту корпоративних прав учасники корпоративних відносин можуть використати практично всі перераховані вище види неюрисдикційної форми захисту, окрім третейської форми захисту. Однак закон все ж допускає арбітражну форму захисту в корпоративних спорах, наголошуючи в ч. 6 ст. 22 ГПК України, що корпоративні спори можуть бути передані на вирішення міжнародного комерційного арбітражу на підставі арбітражної угоди, укладеної між юридичною особою та всіма її учасниками⁵⁴.

Отож, виходячи із вищесказаного, ми пропонуємо виділяти чотири юрисдикційні форми захисту корпоративних прав, серед яких судова (загальний порядок захисту), адміністративна (спеціальний порядок захисту) арбітражна та нотаріальна. Найважливіше значення серед усіх має судова форма захисту. Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Згідно зі ст. 124 Конституції України, правосуддя здійснюється виключно судами, а юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. В Ухвалі Конституційного Суду України (далі – КСУ) про відмову у відкритті конституційного провадження у справі щодо тлумачення ст. 124 КУ і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» надано визначення правосуддя як самостійної галузі державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ⁵⁵. В

⁵⁴ Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06.11 2001 р. № 1798-XII. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 11.09.2020).

⁵⁵ Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»: Ухвала Конституційного Суду України від 14.10.1997 р., судова справа № 016/1241-97. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97> (дата звернення: 11.09.2020).

іншому рішенні КСУ визначення правосуддя подано більш повно, а саме як правосуддя, що за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах⁵⁶. Гарантія звернення до господарського суду в установленому законом порядку встановлена в ст. 4 ГПК України, відповідно до якої ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом. Як до компетенції міжнародного комерційного арбітражу, так і для господарських судів, законодавець в ст. 20 ГПК України відніс такі категорії справ:

- 1) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів;
- 2) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах;
- 3) справи у спорах між юридичною особою та її посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах⁵⁷;

При цьому варто підмітити, що у попередньому розділі не випадково було максимально широко розкрито поняття корпоративних прав, оскільки тепер такі поняття як корпоративні права і корпоративний спір взаємопов'язані. Донедавна

⁵⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України від 30.01.2003 р., судова справа № 1-12/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text> (дата звернення: 11.09.2020).

⁵⁷ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 11.09.2020).

корпоративними спорами визнавалися лише ті спори, що були пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності саме господарських товариств або юридичних осіб, які не є товариствами за умови, що стороною спору є юридична особа. Справи, які були пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності інших суб'єктів господарювання (кооперативи, приватні, колективні підприємства тощо) не підлягали розгляду господарськими судами, якщо стороною була фізична особа, про що зазначено в ч. 1 п. 3 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13 (далі – Постанова № 13)⁵⁸.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» запроваджено систему судоустрою, яку складають місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд. Місцевими господарськими судами відповідно до цього закону є окружні господарські суди, апеляційними судами з розгляду господарських справ – апеляційні господарські суди у відповідних апеляційних округах. В складі Верховного суду діє Касаційний адміністративний суд, у якому обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ, серед яких, зокрема, діє судова палата для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів⁵⁹.

Судовий захист корпоративних прав відбувається в порядку позовного провадження. Позови в корпоративних спрах в залежності від інтересу, що захищається позовом, можна класифікувати на: 1) особисті позови товариства або учасників (акціонерів) товариства; 2) групові позови (позови про захист інтересів невизначеного кола учасників (акціонерів) товариства); 3) похідні (непрямі) позови учасників (акціонерів) товариства, спрямовані на захист інтересів товариства. В корпоративних спрах для позовів в інтересах декількох

⁵⁸ Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 11.09.2020).

⁵⁹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Верховна Рада України. Дата оновлення: 20.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 11.09.2020).

акціонерів (учасників) товариства етимологічно найбільш правильною назвою є саме груповий позов⁶⁰.

Судова форма захисту корпоративних прав має низку переваг перед іншими формами захисту, зокрема суд не може відмовити в правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або є інші ущемлення прав та свобод; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; судові рішення мають обов'язковий характер а їх невиконання є підставою для відповідальності, встановленої законом; можливість забезпечення позову, судовий контроль за виконанням судових рішень та інші. Однак юрисдикція суду не поширюється на усі існуючі корпоративні відносини і може бути певним чином обмежена, наприклад, коли законом передбачено прийняття рішення з того чи іншого питання виключно загальними зборами. Господарські суди також не можуть приймати рішення з питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів.

Адміністративна форма захисту прав або, як її ще називають, позасудова – це спеціальний порядок захисту корпоративних прав, визначений процедурними нормами матеріального права, який полягає у зверненні до уповноваженого державного органу для захисту своїх прав та законних інтересів. Захист цивільних прав та інтересів за результатами звернення може бути реалізовано Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Адміністративний порядок у межах юрисдикційної форми захисту характеризується тим, що конфлікт вирішується органом, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаний з одним або декількома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими організаційними відносинами. В науковій літературі до органів, які можуть забезпечити захист корпоративних прав, як правило

⁶⁰ Ковалишин О. Судовий захист корпоративних прав: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.04 / НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. Київ, 2013. С. 11.

учасників АТ, відносять Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державну фіскальну службу України, державних реєстраторів тощо. Однак перелічені структури в основному створюють певні юридичні, а подекуди і політичні чи економічні передумови для попередження порушення прав, причому забезпечення це в більшій мірі полягає у нормотворчій діяльності, або ж захист прав відбувається опосередковано внаслідок реалізації функцій, що мають відношення до прав інших, ніж корпоративні.

Найбільш вагоме значення в сфері захисту прав інвесторів відіграє Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР або Комісія), оскільки саме на цей орган Указом Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23.11.2011 р. покладено завдання щодо захисту прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про АТ, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень⁶¹. НКЦПФР – це державний колегіальний орган, що підпорядковується Президенту України та підзвітний Верховній Раді України, завданням якого є державне регулювання ринку цінних паперів. І. Шумейко підмітив, що Комісія наділена надзвичайно широким колом повноважень, серед яких в основному «визначення порядку», «встановлення порядку», «роз’яснення», «тлумачення», «погодження» тощо, проте деякі повноваження органу свідчать також про його правозастосовчий характер. Зокрема, вчений відносить до таких повноважень: проведення реєстрації випуску акцій, реєстрації проспекту емісії акцій та змін до нього, реєстрації звітів про результати розміщення акцій; зупинення обігу акцій, відновлення обігу акцій, скасування реєстрації випусків акцій; заміну свідоцтва про реєстрацію випуску

⁶¹ Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1063/2011. Дата оновлення: 07.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text> (дата звернення: 12.09.2020).

акцій у зв'язку зі зміною найменування товариства (до якого прирівнюється і зміна типу товариства); забезпечення умов для оприлюднення і доступу до інформації про АТ (емітентів акцій) шляхом розміщення у загальнодоступній інформаційній базі даних комісії та офіційних виданнях; проведення нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків на загальних зборах; проведення перевірок діяльності АТ; розгляд справ про порушення АТ вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій за ст. 11 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»; розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 163-5, 163-11 та 188-30 КУпАП⁶². Втім, як вірно зробив висновок вчений, на сьогодні відсутній суб'єкт, який би здійснював контроль, нагляд за дотриманням законодавства про господарські товариства (крім акціонерних), та який накладав би санкції за порушення вимог цього законодавства.

Діяльність із забезпечення дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог законодавства на ринку цінних паперів, захисту прав учасників ринку цінних паперів забезпечується Правилами розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затвердженими Рішенням НКЦПФР 16.10.2012 № 1470⁶³. Процедура розгляду справ даного органу є дуже схожою до судової в багатьох моментах. Процедурні рішення та рішення по суті справи оформляються постановою, крім якої також видають розпорядження про усунення порушень законодавства про цінні папери. Справи про правопорушення щодо юридичних осіб та адміністративних правопорушень розглядаються уповноваженими особами: Головою Комісії, членами Комісії та уповноваженими Комісією посадовими особами, однак застосовувати до учасників ринку цінних паперів санкції можуть лише Голова та члени Комісії. Проведення у справах про адміністративні правопорушення, розгляд справ про

⁶² Шумейко І. Суб'єкти адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 113-114.

⁶³ Про затвердження Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.10.2012 р. № 1470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1855-12#Text> (дата звернення: 12.09.2020).

адміністративні правопорушення, порядок накладення адміністративних стягнень та виконання постанов здійснюються відповідно до вимог Кодексу України про адміністративні правопорушення. Постанову про накладення санкції за правопорушення на ринку цінних паперів щодо юридичної особи може бути оскаржено до центрального апарату Комісії. Крім того, передбачено перегляд справи за нововиявленими обставинами. Орган може застосовувати наступні санкції: попередження, зупинення на термін до одного року розміщення (продажу) та обігу цінних паперів того чи іншого емітента, зупинення на строк до одного року дії ліцензії, виданої Комісією, анулювання дії ліцензії, виданої Комісією, анулювання свідоцтва про реєстрацію об'єднання як саморегульованої організації фондового ринку. Прикладом припинення правопорушень у сфері корпоративних правовідносин за допомогою адміністративного (спеціального порядку) захисту корпоративних прав є проведення за зверненням акціонера(ів) нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків на загальних зборах АТ, що регулюється Рішенням НКЦПФР від 25.10.2012 р. №1518, яким затверджений Порядок нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків на загальних зборах акціонерного товариства. Між іншим, ми не погоджуємось з думкою, що до юрисдикційної форми захисту не можна відносити адміністративний примус. Можна було б сперечатися лише про те, чи є захистом корпоративних прав адміністративний примус, який застосовується згідно Кодексу України про адміністративне судочинство. Проте тут судова практика заперечує це і вказує: «Якщо із позовних вимог про оскарження дій державного реєстратора вбачається необхідність захисту корпоративних прав особи, то ці обставини виключають можливість розгляду такого спору в порядку адміністративного судочинства⁶⁴». Однак, на наш погляд, є очевидним, що захист корпоративних прав із застосуванням адміністративного примусу можливий, як наприклад у випадку з НКЦПФР, яка може застосовувати

⁶⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.08.2018 р., справа № 805/4505/16-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76673384> (дата звернення: 12.09.2020).

санкцію у вигляді штрафу згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Інші перелічені органи влади загалом не розглядаються науковцями як суб'єкти захисту корпоративних прав, оскільки не здатні встановлювати правопорушення та застосовувати відповідні санкції. На наш погляд, така ситуація зумовлена недостатністю наукових праць з цих питань, хоча ми погоджуємося, що більшість органів є саме суб'єктами адміністративно-правової протидії (попередження) порушенням корпоративних прав, а не суб'єктами їх захисту. Проте до числа останніх ми вважаємо за потрібне відносити й інші органи державної влади. До прикладу, вважається, що Мін'юст не здатний безпосередньо здійснювати захист, але він реалізує його через інших суб'єктів владних повноважень. Державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань покладено на виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київську та Севастопольську міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріусів та акредитованих суб'єктів. Примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавців. Нотаріальна діяльність здійснюється через державних або приватних нотаріусів, а у випадках, передбачених Законом України «Про нотаріат» іншими суб'єктами владних повноважень. Словом державний реєстратор згідно Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» наділений правом відмовити у державній реєстрації, що також можна вважати захистом прав. Попри це Розділом V Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачено можливість оскарження реєстраційних дій, відмови в державній реєстрації та бездіяльності державного реєстратора. Згідно ст. 34 цього Закону рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації можуть бути оскаржені до

Міністерства юстиції України та його територіальних органів або до суду⁶⁵ і за результатами розгляду приймається мотивоване рішення, яке по суті і являє собою засіб захисту корпоративних прав.

Спірним залишається питання про захист корпоративних прав у виконавчому провадженні. Аналіз Закону України «Про виконавче провадження» не дає можливості виокремити в діяльності виконавців конкретні способи захисту, оскільки така діяльність проводиться на підставі виконавчих документів, які і без того являють собою певні засоби захисту. Однак можна з упевненістю стверджувати, що захист може бути реалізовано під час виконавчого провадження, наприклад за допомогою такого альтернативного способу вирішення корпоративних спорів як примирення, адже згідно із ч. 2 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» сторони у процесі виконання рішення відповідно до процесуального законодавства мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий документ. Крім того, закон дозволяє оскаржити рішення, дії або бездіяльність державного виконавця до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець.

Аналізуючи порушення, допущені з боку суб'єктів державної реєстрації та територіальних органів Мін'юсту, варто згадати орган, спеціально створений для захисту корпоративних прав від подібних правопорушень. Колегія з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів (Антирейдерська комісія) є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Мін'юсті та його територіальних органах. Комісія здійснює колегіальний розгляд скарг у сферах державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Колегія розглядає скарги на своїх засіданнях в межах повноважень,

⁶⁵ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. Верховна рада України. Дата оновлення: 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/ed20200716#Text> (дата звернення: 12.09.2020).

визначених Порядком розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 року № 1128⁶⁶. Але попри гучну назву цього органу, він не здійснює функцію захисту корпоративних прав, оскільки його рішення містить лише рекомендації щодо задоволення (відмови у задоволенні) скарги у сферах державної реєстрації.

В структурі Мін'юсту діє ще один подібний орган – це Міжвідомча комісія з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств при Кабміні є тимчасовим дорадчим органом Кабінету Міністрів України. Комісія утворюється з метою забезпечення взаємодії органів державної влади у сфері захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств (рейдерство). Проте діяльність комісії має нормотворчий характер, оскільки зводиться до розробки пропозицій і рекомендацій з питань, які в подальшому подаються на розгляд КМУ для прийняття відповідного рішення, а тому до органів захисту корпоративних прав ми її не відносимо.

Національний банк, Антимонопольний комітет та Фонд державного майна відіграють побічну роль в захисті корпоративних прав, хоча досить часто ці органи фігурують в корпоративних спорах. В багатьох випадках захист корпоративних прав може бути реалізовано лише за умови прийняття рішень цими органами. Наприклад, згідно ч. 1 та ч. 4 ст. 27 Закону України «Про банки і банківську діяльність» «Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови надання попереднього дозволу Національного банку України на реорганізацію банку та затвердження Національним банком України плану його реорганізації. Національний банк України не дає дозволу на реорганізацію банку

⁶⁶ Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2003 р. Дата оновлення: 23.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-п#n9> (дата звернення: 12.09.2020).

у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів⁶⁷...». Права учасників господарських товариств часто порушуються внаслідок незаконної концентрації, яка проводиться без дозволу АМК. По суті, при наданні висновку стосовно того, чи відбулося визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринках згідно з Методикою визнання монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, АМК проводить дослідження цього ринку. При цьому, договір купівлі-продажу (відчуження) частки (корпоративних прав), що забезпечує перевищення 50 відсотків голосів у вищому органі управління товариства досить часто укладається до надання дозволу, що порушує права меншості учасників. В ролі контролера та погоджувального органу виступає і Фонд державного майна, що помітно із його повноважень, передбачених законодавством, з єдиною відмінністю в тому, що він захищає права держави як учасника господарських товариств. В цьому абзаці ми також відстоюємо думку про те, що не слід відносити до захисту дії, спрямовані на протидію можливим правопорушенням.

Як вже раніше згадувалося в цьому розділі, до неюрисдикційної форми належать медіація, заходи оперативного впливу та самозахист. Всі ці форми захисту називають також альтернативними, але в число останніх також входять і деякі юрисдикційні форми захисту (третейські суди, міжнародні комерційні арбітражі, судова медіація тощо).

Питання впровадження медіації в Україні вирішується в наші дні. Проект Закону України «Про медіацію» на даному етапі визначає медіацію як добровільну, позасудову, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів⁶⁸. Процес обов'язково передбачає наявність правил проведення медіації, які визначені договором або затверджені

⁶⁷ Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 1128. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 14.09.2020).

⁶⁸ Про медіацію: Проект Закону України від 19.05.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 14.09.2020).

організацією, що забезпечує проведення медіації, порядок та методику проведення медіації, права та обов'язки її учасників. За результатами укладається угода про врегулювання конфлікту. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, незалежності та нейтральності медіатора, неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

Застосування оперативного впливу полягає у діяльності відповідних органів юридичних осіб: на загальних зборах акціонерів, наглядовою радою, виконавчим органом, за участі ревізійної комісії/ревізора та/або аудитора в передбаченому законом та/або статутом АТ порядку; участь у розв'язанні корпоративного конфлікту корпоративного секретаря – особою, яка відповідає за взаємодію АТ з акціонерами та/або інвесторами, тобто, по суті, є посередником між ними.

Отже, в цьому підрозділі нами було з'ясовано, що форми захисту корпоративних прав – це дії, засновані на нормі права або договорі, спрямовані на попередження, припинення порушення прав і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або самим правовласником. Форма захисту права вказує на суб'єкт, який здійснює це право, тоді як спосіб – на заходи, які здійснюються цим суб'єктом, а засіб захисту прав являє собою прийоми, за допомогою яких приводяться в дію певні способи захисту. Ми виділяємо чотири юрисдикційні форми захисту корпоративних прав, серед яких судова (загальний порядок захисту), адміністративна (спеціальний порядок захисту) арбітражна та нотаріальна. Суд не може відмовити в правосудді, якщо особа вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або є інші ущемлення прав та свобод, проте суди не можуть приймати рішення з питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів. Адміністративна форма захисту передбачає захисні механізми зі сторони широкого кола суб'єктів владних повноважень, однак реальний захист здійснюють лише Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Мін'юст та державні реєстратори. Окремими

юрисдикційними формами захисту ми виділили нотаріальну та арбітражну. Нотаріуси вносять свій вклад в захист корпоративних прав шляхом здійснення виконавчого напису. Арбітражна форма передбачає звернення лише до міжнародного комерційного арбітражу за наявності укладеної між юридичною особою та всіма її учасниками арбітражної угоди. Інші ж органи ми відносимо до суб'єктів адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав, а не до суб'єктів їх захисту.

2.2. Способи захисту корпоративних прав учасників господарських товариств

Головним завданням розділу є визначитись із сутністю та змістом поняття способів захисту, а тому, перш за все, ми ставимо завдання чітко встановити, в яких рамках потрібно використовувати дане поняття та розмежувати його з іншим, не менш важливим елементом захисту прав – засобами захисту. Вважається, що основні способи захисту, які входять до предмету даного дослідження, виписані в ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України, тобто за своєю юридичною природою вони повністю мають матеріально-правовий характер. Своє продовження способи захисту прав знаходять в інших законах або вони можуть бути передбачені договорами. Цивільним кодексом передбачено наступні способи захисту цивільних прав:

- 1) визнання права – застосовується тоді, коли наявність в особи визначеного суб'єктивного права піддається сумніву, оспорується, заперечується, або є реальна загроза таких дій;
- 2) визнання правочину недійсним – являє собою окремий випадок реалізації такого способу захисту, як відновлення становища, що існувало до порушення права;

- 3) припинення дії, яка порушує право – застосовується в разі потреби припинити порушення права особи в майбутньому, а також, якщо порушення права заважає особі нормально його реалізувати;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення – застосовується в тих випадках, коли порушене право в результаті правопорушення не припиняє свого існування і може бути реально відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі – застосовується тоді, коли внаслідок існуючих між сторонами цивільних правовідносин зобов'язана особа повинна була передати визначену річ або виконати обов'язок особисто;
- 6) зміна або припинення правовідношення – застосовуються в тих випадках, коли правовідношення внаслідок вимог закону змінилося або припинилося, коли одна зі сторін систематично не виконує свої обов'язки, а також як «санкція» за недозволену поведінку;
- 7) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди – застосовуються як у договірних, так і в позадоговірних відносинах при невиконанні (неналежному виконанні) зобов'язань або заподіянні шкоди;
- 8) відшкодування моральної (немайнової) шкоди – застосовується при необхідності відшкодування (грішми, іншим майном або іншим способом) за фізичний біль і страждання, моральні страждання, приниження честі, гідності, ділової репутації внаслідок порушення прав особи;
- 9) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування⁶⁹.

Господарський кодекс передбачає такі способи захисту прав суб'єктів господарювання:

- 1) визнання наявності або відсутності прав;

⁶⁹ Способи захисту цивільних прав та інтересів. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Способи_захисту_цивільних_прав_та_інтересів.

- 2) визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;
- 3) відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- 4) припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- 5) присудження до виконання обов'язку в натурі;
- 6) відшкодування збитків;
- 7) застосування штрафних санкцій;
- 8) застосування оперативно-господарських санкцій;
- 9) застосування адміністративно-господарських санкцій;
- 10) установлення, зміни і припинення господарських правовідносин та інші способи, передбачені законом⁷⁰.

У випадках, коли спеціальна норма закону встановила інший, ніж визначений ст. 16 ЦК України, спосіб захисту, суд застосовує спосіб захисту, встановлений спеціальною нормою. Одночасно можуть застосовуватися положення ст. 16 ЦК України і положення спеціальної норми щодо способу захисту у випадках, коли ці способи тотожні й на них поширюється дія ЦК України. Так, деякі вчені дотримуються думки, що відновлення становища, яке існувало до порушення права, – це мета захисту, а не один із його способів. Ми вважаємо, що відновлення становища дійсно являє собою мету захисту прав, але це не заважає йому бути одночасно і способом захисту. Також нам видається необхідним згадати про класифікацію способів захисту, яка допоможе поділити їх на певні групи. Найбільш практичним є поділ способів захисту за критерієм

⁷⁰ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 14.09.2020).

правового результату, що досягається внаслідок застосування того чи іншого способу, який виділяє:

- а) способи, використання яких підтверджує або засвідчує право, змінює чи припиняє правовідношення (визнання права на частку (акції), переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки, тощо);
- б) способи, використання яких попереджує чи припиняє порушення права (визнання недійсними рішень загальних зборів, виконавчого органу, наглядової ради, тощо);
- с) способи, застосування яких відновлює порушене право чи компенсує втрати, завдані у зв'язку з порушенням права (усунення наслідків недійсних правочинів, відшкодування збитків, завданих товариству його посадовою особою та інші).

Отже, під способами захисту розуміються передбачені законом або договором матеріально-правові заходи примусового характеру, які виражаються в діях чи бездіяльності учасників корпоративних відносин, за допомогою яких проводиться попередження, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника, а також заходи самозахисту та здійснення оперативного впливу. Причому тут варто розуміти, що способи захисту корпоративних прав можна використати лише в разі набуття статусу учасника юридичної особи, тобто після внесення вкладу, паю до статутного капіталу юридичної особи. В цьому і полягає особливість, що відрізняє інститут захисту суб'єктивного права від захисту корпоративних прав.

Варто звернути увагу на те, що ЦК України передбачає захист судом цивільних прав іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Згідно з ГК України захист прав суб'єктів господарювання іншим способом можливий лише в тому випадку, якщо такий спосіб передбачений законом, при чому вказівки на те, що ці способи відносяться до судового захисту, немає. Так само в кодексі не врегульовано питання інших форм захисту, про які ми згадували в попередньому розділі. Це викликає багато запитань, зокрема чи може суд застосовувати способи захисту, які не передбачені

законом, але не суперечать йому. Адже станом на сьогодні можна спостерігати судову практику, яка свідчить саме про те, що суд може керуватися тільки передбаченими законами чи договором способами захисту. Так, в п. 10 Постанови № 13 було звернено увагу судів на неможливість застосування способів захисту прав та інтересів, не передбачених чинним законодавством⁷¹. Проте ч. 5 ст. 55 Конституції України говорить про наступне: «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань»⁷². На даний момент існує дві точки зору щодо розуміння категорії «засоби захисту прав». З одного боку, засоби та способи захисту прав є тотожними поняттями, а з іншого засоби захисту є інструментами реалізації способів захисту. На наш погляд, навіть в тому випадку, якщо обидва поняття розглядати окремо, то засіб захисту завжди повинен відповідати обраному способу захисту. Зокрема, в абз. 5 п. 10 вищезгаданої Постанови також зазначається: «Господарський суд встановивши, що предмет позову не відповідає встановленим законом способам захисту прав, повинен відмовити в позові, а не припинити провадження у справі у зв'язку з тим, що спір не підлягає вирішенню в господарських судах України»⁷³. При тому, що п. 3 ст. 162 ГПК України вказує, що позовна заява повинна містити спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні». Таким чином, вище згадані норми ЦК України та ГК України суперечать ст. 55 Конституції в частині обмеження застосування судом та іншими уповноваженими суб'єктами способів захисту, що не передбачені законом чи договором. Відповідно правильною, на наш погляд, буде позиція судів, яка опиратиметься на конституційну норму.

⁷¹ Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 14.09.2020).

⁷² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.09.2020).

⁷³ Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 14.09.2020).

Вагомий крок в сторону змін у судовій практиці зроблено Верховним Судом, який здійснив аналіз судової практики застосування судами ст. 16 ЦК України, рекомендованого для врахування у практичній роботі судів. З метою остаточного вирішення спору щодо того, в яких рамках слід застосувати поняття способів захисту, вважаємо за необхідне в подальшому спиратися на думку саме Верховного Суду, відповідно до якої останній відносить до інших способів судового захисту цивільних прав чи інтересів «способи, які не охоплюються переліком їх у ст. 16 ЦК України, а визначені окремими законами та договорами або застосування яких впливає із загальних положень про судовий захист». В аналізі звертається увага на судову практику, в якій суди захищали порушене право способом, не передбаченим ст. 16 ЦК України, мотивуючи це тим, що законодавче обмеження можливості захисту права судом шляхом обмеження матеріально-правових способів захисту прав суперечить ст. ст. 55, 124 Конституції України. У ньому зроблено великий акцент на судових рішеннях, в яких обрано запропонований позивачем спосіб захисту, не передбачений законом чи договором, хоча законом передбачений інший порядок вирішення цього питання⁷⁴.

В результаті аналізу судової практики, ми помітили зрушення в сторону правильного розуміння ст. 55 Конституції України, втім вони не ніяк не стосуються корпоративних спорів, в яких, з однієї сторони, ще не набула поширення практика застосування не передбачених законом чи договором способів, а з другої сторони, такі способи є неефективними, тобто вони не призводять до захисту прав та не можуть бути застосовані в ході виконання рішення. Прикладом цього є Рішення Господарського суду м. Києва, в якому позивач вимагає встановити факт його виходу зі складу учасників товариства, а суд відмовляє, вказуючи на неможливість в такий спосіб поновити права та виконати рішення⁷⁵. В інших, зокрема господарських справах, думки суддів

⁷⁴ Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. URL: https://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz_praktiki_zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html.

⁷⁵ Рішення Господарського суду м. Києва від 16.11.2017 р., справа № 910/10684/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77009321> (дата звернення: 14.09.2020).

суттєво різняться. Наприклад, в одній справі суд вказав, що вимога позивача про зобов'язання надати акт приймання-передачі не відповідає способам захисту прав, встановленим чинним законодавством, і, як наслідок, не приводить до поновлення порушеного права позивача. Іншої думки притримується суддя Н. Антонюк, яка в своїй окремій думці до цього рішення звертає увагу на невідповідність такого підходу нормам Конституції. На її думку, визнавати обраний позивачем спосіб захисту порушеного права шляхом застосування позитивістського підходу і звуженого розуміння змісту статті 16 ЦК України та статті 20 ГК України неправильно. У цих випадках доцільно виходити із загальних засад захисту прав, свобод та інтересів, визначених Конституцією України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод⁷⁶. Погоджуючись з цією позицією, ми також хочемо зазначити, що в корпоративних спорах наразі немає вдалої практики застосування таких способів, проте слід відзначити, що згідно ст. 5 ГПК України, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Такий підхід може бути досить ефективним, зважаючи на те, що зазвичай суди обґрунтовано відмовляють у розгляді позовних заяв, в яких зазначені способи захисту, що не мають певного джерела походження, по причині їх невідомості.

Зважаючи на те, що в першому розділі ми говорили про поділ корпоративних прав за ознакою загальності на основні, спеціальні та локальні, відповідно й способи захисту можуть бути загальні, передбачені спеціальними законами та локальними нормативними актами. Про основні способи захисту корпоративних прав ми, власне, вже згадували при аналізі ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України. Залишається лише додати, що вони можуть використовуватись не лише судом, хоча й підкреслюється на тому, що це

⁷⁶ Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Антонюк Н.О., від 11.09.2018 р., справа № 905/1926/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77009321> (дата звернення: 14.09.2020).

способи саме судового захисту, та є притаманними учасникам усіх видів господарських товариств. Законами України «Про господарські товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства», «Про кооперацію» визначено спеціальні або корпоративні способи захисту, серед яких: можливість самостійного скликання позачергових загальних зборів, учасниками, які сукупно володіють більш як 20 відсотками голосів; переважне право учасника товариства на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі; право встановити вимогу нотаріального посвідчення правочину з відчуження, застави частки учасника у статутному капіталі товариства; виключення з ТОВ; визнання недійсними рішень загальних зборів учасників; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади; оскарження дій органів управління товариства; вимога про надання товариством інформації про його діяльність; вимога про виплату оголошених дивідендів; вимога про виплату частини майна при ліквідації товариства та ін. Більшість інструментів захисту корпоративних прав звичайно ж передбачено для акціонерів. Серед них варто виокремити можливість притягнення до адміністративної та майнової відповідальності посадових осіб товариства при порушенні деяких прав акціонера; право акціонера звернутися до нотаріуса щодо вчинення виконавчого напису нотаріуса на документах у разі невиклати дивідендів у встановлений строк; визнання правочину за акціями недійсним; визнання недійсною емісії акцій; відновлення прав на акцію та відновлення акції; право кредитора у випадку припинення АТ на подання письмової вимоги про здійснення на вибір товариства забезпечення виконання зобов'язань шляхом укладення договорів застави чи поруки чи дострокового припинення або виконання зобов'язань перед кредитором та відшкодування збитків, тощо.

Варто детальніше розглянути систему норм, які встановлюють способи захисту прав інвесторів на прикладі інших законів. Законом України «Про інвестиційну діяльність» встановлюється право інвесторів і учасників інвестиційної діяльності на відшкодування збитків, завданих прийняттям актів

державними або іншими органами. Також з метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму законом встановлюються державні гарантії захисту інвестицій. Так, інвесторам гарантують відшкодування збитків у повному обсязі у випадку націоналізації чи реквізиції інвестицій законодавчими актами України. Законом України «Про режим іноземного інвестування» встановлюється право вимоги іноземного інвестора застосовувати державні гарантії захисту іноземних інвестицій у випадку зміни законодавства, яке встановлює гарантії захисту іноземних інвестицій. Також законом врегульоване питання компенсації та відшкодування збитків іноземним інвесторам, завданих державними органами чи їх посадовими особами в Україні та ін. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачає право НКЦПФР тимчасово зупинити або відмовити у розміщенні цінних паперів у разі визнання емісії недобросовісною, а у випадку неусунення порушень, що стали причиною для зупинення – визнати емісію недійсною тощо. Окремо слід звернути увагу на договірні відносини в АТ, адже договір щодо прав на акції та/або прав за акціями, укладений стороною договору між акціонерами на порушення цього договору, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої сторони договору.

Корпоративних способів захисту надзвичайно багато, їх можна знайти майже в усіх законодавчих актах, які регулюють корпоративні відносини, а тому краще звернути увагу на найбільш універсальні способи захисту. Власне до таких відносять визнання недійсними рішень органів корпоративного управління товариства; визнання статуту та змін до нього недійсними; виключення учасника з товариства; визнання судом правочину, щодо якого є заінтересованість недійсним; відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариству.

Корпоративні нормативно-правові акти або локальні акти широко обговорюються в наукових колах на предмет того, чи можна вважати їх джерелами способів захисту корпоративних прав. Хоча ГК України виключає можливість використання способів інших, ніж передбачені чинним

законодавством, спираючись на то й же абз. 5 п. 10 Постанови № 13 та аналіз судової практики застосування судами ст. 16 ЦК України, здійснений Верховним Судом, можна сказати, що їх застосування впливає із загальних положень про судовий захист. З іншої сторони такі способи захисту прав та інтересів не суперечать закону, а тому можуть бути передбачені в позові.

Таким чином, деякі вчені, зокрема О. Беяневич, вказують на можливість спеціальних способів захисту учасників господарських товариств бути передбаченими внутрішніми документами товариства. Про внутрішні документи товариства згадується в ст. 82 ЦК України та ст. 4 Закону України «Про господарські товариства», де сказано, що установчим документом повного товариства і командитного товариства є засновницький договір, а установчим документом АТ, ТОВ і ТДВ є статут⁷⁷. При цьому, якщо засновницький договір укладено з метою створення АТ, ТОВ чи ТДВ, то він припиняє діяти після створення та державної реєстрації цих товариств, а тому в цих випадках не може бути носієм способів захисту корпоративних прав. Питання можливості використання способів захисту, передбачених установчими документами товариства, вирішене Рішенням КСУ 11 травня 2005 року, де суд називає установчий договір видом цивільного договору, порушення зобов'язань за яким дає підстави для договірної відповідальності⁷⁸. Судової практики, в якій суд схвалює способи захисту, передбачені локальними актами дуже мало, проте одна знакова справа все ж існує. Постановою Київського апеляційного господарського суду від 25.09.2014 у справі № 511-62/8101-2012 було задоволено позовні вимоги ПАТ «Авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України» про зобов'язання укласти договір купівлі-продажу частки Swissport International Ltd. у статутному капіталі ТОВ «Свіспорт Україна». Позовні вимоги обґрунтовані тим, що відповідачем-1 – Swissport International Ltd у цій справі порушені

⁷⁷ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (Дата звернення: 14.09.2020).

⁷⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина Винника Віктора Володимировича про офіційне тлумачення положень частини другої статті 28 Закону України «Про господарські товариства», пункту 1, абзацу першого пункту 5 статті 4 Закону України «Про власність» від 11.05.2005 р., справа № 1-11/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-05#Text> (Дата звернення: 14.09.2020).

зобов'язання передбачені п. 2.1 угоди від 21.02.2006 р., внаслідок чого у нього виник обов'язок продати свою частку у статутному капіталі ТОВ «Свіспорт Україна» на користь іншого учасника, у якого відповідно виникло право на її придбання у власність, в даному випадку позивача. Таке право виникло на підставі статуту та угоди, де зазначалося, що у разі невиконання учасником товариства обов'язків, передбачених установчим договором або статутом, у іншого учасника виникає право придбати частку учасника-порушника у статутному капіталі товариства, а в учасника-порушника виникає обов'язок продати таку частку. Несумлінність була доведена в суді, і, незважаючи на відсутність відповідного способу захисту, примусове (в судовому порядку) відчуження належної учаснику частки, в Законі України «Про господарські товариства», регламентація в локальних актах дозволила суду задовольнити позов АТ «Авіакомпанія Міжнародні авіалінії України», який був підтриманий всіма інстанціями⁷⁹. Так само положення, які регулюють діяльність органів товариства чи його посадових осіб можуть включати в себе способи захисту. Так, до прикладу, Положення про наглядову раду може містити розділ, який регулює діяльність тимчасового комітету з питань розслідування порушень посадових осіб чи передбачати додаткові повноваження наглядової ради, які можуть бути способами захисту.

Інший метод закріплення способів захисту – укладення корпоративних договорів. На сьогодні такий підхід знайшов відображення в законодавстві, а саме в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» від 23 березня 2017 р. Цим нормативно-правовим актом було внесено доповнення до Законів України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства», а саме введено поняття договору про реалізацію прав учасників (засновників) ТОВ та договору між акціонерами товариства, а Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» це поняття вживається як «корпоративний договір». В

⁷⁹ Постанова Київського апеляційного господарського суду від 15.08.2012 р., справа № 5011-62/8101-201. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51828867> (дата звернення: 16.09.2020).

договорі можуть бути передбачені дії, пов'язані з управлінням товариством, його припиненням або виділом з нього нової юридичної особи. Аналіз ст. 51-1 Закону України «Про господарські товариства» дозволяє стверджувати, що учасники можуть передбачити в договорі на власний розсуд певний порядок дій у випадку порушення корпоративних прав. Тому сам по собі корпоративний договір є насамперед засобом захисту корпоративних прав, який, наприклад, може бути використаний заінтересованою стороною при подачі нею позову про примусове виконання встановленого договором обов'язку шляхом зобов'язання сторони договору реалізувати права учасників (засновників) ТОВ придбати (продати) частку на умовах, визначених цим договором. Але в деяких випадках договір може виступати джерелом способів захисту, зокрема закон надає право передбачити в ньому способи забезпечення виконання зобов'язань і заходи цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких зобов'язань (право вимагати відшкодування завданих внаслідок порушення договору збитків, стягнення неустойки, виплати компенсації та ін.). Найбільш затребуваним способом захисту, який можна було б передбачити в договорі між учасниками є визнання недійсними рішень органів ТОВ внаслідок порушення даного договору. Проте ч. 9 ст. 51-1 вищезгаданого закону прямо забороняє використовувати таку підставу для визнання недійсними рішень органів товариства.

Для самозахисту можуть використовуватися норми чинного законодавства та внутрішніх корпоративних актів. Такими способами можуть бути:

- Участь у загальних зборах товариства (стаття 60 Закону України «Про господарські товариства», ст. 34 Закону України «Про Акціонерні товариства»);
- Кумулятивне голосування на загальних зборах при обранні органів управління АТ (ст. 42-48, 50-53, 73 Закону України «Про акціонерні товариства»);
- Внесення пропозицій до порядку денного загальних зборів (ст. 38 Закону України «Про акціонерні товариства»), в тому числі обов'язок внесення до

порядку денного пропозицій акціонерів, що сукупно володіють 5 та більше відсотками акцій;

- Скликання позачергових зборів на вимогу учасників товариства, що володіють достатньою для цього кількістю голосів (стаття 61 Закону України «Про господарські товариства»);
- Право здійснення обов'язкового викупу АТ належних йому акцій у встановлених Законом випадках (ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства»);
- Опосередкований захист (звернення за захистом до органів управління товариством)⁸⁰.

Також ми підтримуємо думку вчених, які відносять до способів самозахисту утримання учасників господарських товариств від вчинення дій. Такий спосіб захисту сьогодні відіграє значну роль, наприклад при утриманні від голосування на загальних зборах товариства, голосуванні проти запропонованого рішення або відмові брати участь у голосуванні. Особливо ефективним такий спосіб голосування є у випадку, якщо в учасника є достатня кількість голосів для недосягнення кворуму на загальних зборах товариства. Тут варто зважати й на те, що голосування є правом, а не обов'язком учасника, а тому змусити його відвідувати загальні збори неможливо.

Заходи оперативного впливу часто співставляють із самозахистом, подекуди вказуючи на відсутність відмінностей між цими поняттями. Спільною ознакою є можливість уповноваженої особи самостійно здійснювати захист без звернення до юрисдикційного органу. Однак в порядку самозахисту можна захистити будь-які майнові чи немайнові права, а заходи оперативного впливу завжди пов'язані із зобов'язальними відносинами. Крім того, вказується на те, що для самозахисту не потрібна наявність певних норм, в той час як заходи

⁸⁰ Киричок А. Окремі питання самозахисту прав учасників господарських товариств. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова. Харків, 2016. С. 285.

оперативного впливу мають обов'язково бути юридично визначеними, тобто бути передбаченими договором чи нормативно-правовим актом.

В будь-якому разі, ми не підтримуємо позицію, згідно з якою самозахист, на відміну від заходів оперативного впливу, здійснюється особою самостійно без необхідності дій зобов'язаної особи. Як самозахист, так і заходи оперативного впливу передбачати фактичні чи юридичні дії, а тому поняття самозахисту включає в себе останні, будучи ширшим за змістом поняттям. Науковці пов'язують заходи оперативного впливу зі ст. 235 ГК України, відповідно до якої за порушення господарських зобов'язань до порушника можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. Відповідно до ч. 2 цієї статті, під оперативно-господарськими санкціями треба розуміти лише ті, що передбачені договором⁸¹. Таким чином, науковці до заходів самозахисту відносять виключно дії фактичного характеру, а до заходів оперативного впливу — дії юридичного характеру. Звідси, ми можемо зробити висновок про те, що заходи оперативного впливу по суті є способом захисту в межах такої форми захисту корпоративних прав як самозахист. Недарма вчені до заходів оперативного впливу відносять вплив через відповідні органи юридичних осіб: на загальних зборах акціонерів, наглядовою радою, виконавчим органом, а в разі якщо подібний конфлікт стосується фінансово-господарської діяльності товариства, то й за участі ревізійної комісії/ревізора та/або аудитора в передбаченому законом та/або статутом АТ порядку; участь у розв'язанні корпоративного конфлікту корпоративного секретаря для забезпечення взаємодії АТ з акціонерами та/або інвесторами. А тому ті заходи, які вказувалися нами вище як норми самозахисту є скоріше засобами, які відносяться до заходів оперативного впливу. Відповідно можна стверджувати, що самозахист включає в себе будь-які дії, що не

⁸¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 18.09.2020).

заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, а також заходи оперативного впливу.

Висновки до розділу 2

В цьому розділі було з'ясовано, що форми захисту корпоративних прав – це дії, засновані на нормі права або договорі, спрямовані на попередження, припинення порушення прав і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або самим правовласником. Ми виділяємо чотири юрисдикційні форми захисту корпоративних прав, серед яких судова (загальний порядок захисту), адміністративна (спеціальний порядок захисту) арбітражна та нотаріальна.

Під способами захисту корпоративних прав потрібно розуміти передбачені законом або договором (установчим документом) матеріально-правові заходи примусового характеру, які виражаються в діях чи бездіяльності учасників корпоративних відносин, за допомогою яких проводиться попередження, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника, а також самозахист та оперативний вплив. Основні способи захисту передбачені в ст. ст. 16 ЦК України та 20 ГК України, а інші знаходяться в спеціальних нормативно-правових актах, які регулюють відповідні корпоративні відносини, та договорах, серед яких установчі документи товариства (крім засновницького договору ТОВ, ТДВ та АТ), корпоративні договори та правочини щодо часток (акцій). У випадках, коли спеціальна норма закону встановила інший, ніж визначений ст. 16 ЦК України, спосіб захисту, суд застосовує спосіб захисту, встановлений спеціальною нормою. Одночасно можуть застосовуватися положення ст. 16 ЦК України і положення спеціальної норми щодо способу захисту у випадках, коли ці способи тотожні й на них поширюється дія ЦК України.

На законодавчому рівні існує маса прогалин через суперечність норм ЦК України та ГК України, які регулюють захист прав учасників господарських

товариств статті 55 Конституції України. Внаслідок цього в судовій практиці склалася неоднозначна ситуація, в якій одні суди часто обмежуються лише основними способами захисту, а інші діють виходячи з конституційних приписів, які дозволяють використовувати будь-які способи захисту, які не суперечать закону. При цьому, поки що судовій практиці не відомі ефективні та адекватні способи захисту корпоративних прав, які не передбачені законом чи договором. Позитивною стороною в регулюванні захисту корпоративних прав є те, що суд може з урахуванням запропонованого в позові способу захисту визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ НЕЮРИСДИКЦІЙНОЇ ТА ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

3.1. Особливості неюрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств

Поряд з юрисдикційною, існує і неюрисдикційна форма захисту корпоративних прав у вигляді процедурних дій по захисту прав, які реалізуються самостійно учасниками корпоративних відносин або в рамках спеціальних досудових процедур врегулювання конфліктів без звернення до компетентних державних органів. Самозахист корпоративних прав є різновидом неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних корпоративних прав та інтересів, що охороняються законом. Він являє собою альтернативну форму захисту матеріально-правового порядку, який полягає у можливості особи у відповідь на порушення чи виникнення загрози такого порушення застосувати заходи, які не заборонені діючим законодавством та які спрямовані на припинення порушення або ліквідацію його наслідків. Як ми вже з'ясували в попередньому розділі, самозахист являє собою поняття, яке охоплює дії фактичного характеру, які не суперечать чинному законодавству та моральним засадам суспільства, а також дії юридичного характеру, передбачені договором або законом, тобто заходи оперативного впливу. Науковці характеризують самозахист корпоративних прав наступним чином:

– здійснюється учасником без звернення до суду чи інших юрисдикційних органів і зазвичай полягає в реалізації наданих законом чи статутним документом товариства прав учасника господарського товариства чи утриманні від їх реалізації;

– може бути застосований не тільки при порушенні суб'єктивного корпоративного права, а й у разі настання реальної загрози такого порушення прав. Наприклад, право акціонера вимагати здійснення обов'язкового викупу АТ належних йому акцій у разі, коли він голосує проти прийняття загальними зборами рішення, оскільки вважає, що ним створюється реальна загроза порушення його корпоративних прав та/або прав інших акціонерів, однак кількості належних йому акцій недостатньо для того, щоб впливати на відповідне рішення (ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства»);

– засоби протидії можуть застосовуватися не лише на захист власних прав, а й корпоративних прав інших учасників корпоративного спору. Зокрема, ст. 63 Закону України «Про господарські товариства» передбачає можливість проведення ревізійною комісією перевірок фінансово-господарської діяльності товариства на вимогу будь-кого з учасників ТОВ, ТДВ⁸²;

– самозахист у корпоративних правовідносинах можливий шляхом як активної, так і пасивної поведінки. Наприклад, право учасника голосувати проти запропонованого рішення загальних зборів товариства або утриматися від голосування;

– самозахист може бути реалізований лише за допомогою заходів, які відповідають загальним або спеціальним критеріям правомірності, що відрізняє його від самоуправства;

– вдаватися до заходів самозахисту можна у випадку виникнення реальної загрози порушення, посягання на права, а також після чи під час правопорушення. Єдиним випадком, який забороняє використання заходів самозахисту є звернення до них уже після закінчення правопорушення, тому що такі дії будуть мати характер самоуправства. Проте безперечним аргументом на користь самозахисту є можливість вдаватися до нього як до, так і після винесення рішення юрисдикційним органом;

⁸² Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (Дата звернення: 18.09.2020).

– самозахист не може бути реалізований усіма способами, передбаченими для судової форми захисту. Зокрема, в порядку самозахисту підлягають застосуванню відновлення становища, яке існувало до порушення, зміна правовідносин, припинення правовідносин, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Усі інші способи потребують винесення рішення юрисдикційними органами.

Відновлення становища, яке існувало до порушення, найбільш ефективно при прийнятті рішення загальними зборами товариства, хоча в корпоративних спорах цей спосіб також застосовується для усунення перешкод у здійсненні права власності, повернення власнику його майна із чужого незаконного володіння, застосування наслідків недійсного правочину тощо. Зміна правовідношення може мати місце при прийнятті органами управління товариства рішень, які змінюють права або обов'язки учасників товариства. В реєстрі судових рішень наразі можна знайти лише одну справу, в якій фігурує вимога про зміну правовідношення шляхом перенесення дати виплати дивідендів, встановленої наглядовою радою товариства. Наприклад, рішення загальних зборів товариства про дроблення чи консолідацію акцій також може змінити правовідношення в порядку самозахисту при захопленні товариства. Застосування такого способу як припинення дії, яка порушує право, можливе в багатьох випадках, зокрема при фактичному самозахисті та через законні вимоги чи, скажімо, спростуванні недостовірної інформації.

Законом України «Про господарські товариства», наприклад, в ст. 72 визначено право виключення учасника повного товариства у випадку систематичного невиконання чи виконання неналежним чином обов'язків або перешкоджання своїми діями досягненню цілей товариства⁸³. Іншим варіантом може бути заміна за рішенням засновників товариства особи, уповноваженої на вчинення дій по заснуванню товариства чи заміна керівника товариства, який порушує права учасників. Відшкодування збитків може бути реалізоване в

⁸³ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (Дата звернення: 18.09.2020).

позасудовому порядку, якщо договір або статут передбачає наслідком невиконання чи неналежного виконання відшкодування збитків, і сторона виконує цей обов'язок в добровільному порядку. Припинення правовідносин в порядку самозахисту згідно ст. 611 ЦК України відбувається шляхом односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це передбачено договором або законом. Обидва способи можуть бути передбачені в договорі про створення товариства. Наприклад, в ньому можна встановити можливість односторонньої відмови засновника від договору у випадку невиконання чи неналежного виконання іншими засновниками своїх обов'язків за договором або обов'язок відшкодування збитків, завданих несвоєчасним поверненням внесених засновниками вкладів в рахунок оплати акцій у випадку незаснування товариства.

Залежно від порядку реалізації самозахисту виділяють:

- 1) безпосередній порядок самозахисту корпоративних прав, який передбачає самостійні дії учасників товариства без залучення інших суб'єктів, зокрема органів управління товариством. Першочерговою можливістю самозахисту в цьому аспекті є можливість брати участь в управлінні справами товариства, наприклад, шляхом голосування на загальних зборах приймати рішення, які унеможливають порушення своїх прав;
- 2) опосередкований порядок самозахисту, який потребує залучення до захисту своїх прав органів управління господарським товариством. Важливе значення у плані самозахисту прав учасників має право, в передбачених законом випадках, вимагати викупу товариством належних йому акцій (так зване право на незгоду), коли він не брав участі чи незгідний з прийнятими загальними зборами рішеннями⁸⁴.

Самозахист в корпоративних конфліктах сьогодні є особливо актуальним при конкретних корпоративних правопорушеннях. Основними видами порушень прав акціонерів в Україні та в інших країнах з ринками цінних паперів, що

⁸⁴ Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / за заг. ред. В. Луця. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. С. 58.

розвиваються, є: порушення права акціонера на участь в загальних зборах, в ході реорганізації і злитті компаній, «розмивання» капіталу, виведення активів і трансфертне ціноутворення, порушення вимог розкриття інформації, здійснення угод з порушенням встановленого порядку, здійснення фіктивних банкрутств з подальшим скуповуванням активів, що продаються⁸⁵. Говорячи про корпоративні правопорушення в Україні, слід зазначити, що в юридичних колах найбільш активно обговорюються рейдерство та корпоративних шантаж, або так званий «грінмейл». Перш за все, слід зазначити про дії фактичного характеру, адже як відомо, в країні досі відбуваються прямі захоплення компаній, які називають «чорним» рейдерством. В таких випадках виникає необхідність захисту корпоративного майна, а тому юридичні компанії в цілях самозахисту рекомендують викликати відповідні правоохоронні органи, залучатися підтримкою антирейдерських організацій, приватних охоронних структур та ЗМІ, проводити роз'яснювальну роботу для міноритарних акціонерів з приводу того, яким чином відбувається захоплення господарських товариств. Якщо майно якимось чином перейшло до володіння рейдерів, найкращим способом захисту в даному випадку буде поширення інформації про кримінальне походження майна нового власника, що може суттєво зменшити ймовірність продажу рейдерами акцій іншим покупцям. Під фактичним самозахистом мається на увазі також і необхідна оборона, адже при захопленні майна можна заблокувати роботу підприємства з метою утримання приміщень, земельних ділянок, техніки від нападу.

Заходи оперативного впливу на правопорушників, перш за все, мають бути відображені в установчих документах, в яких необхідно прописувати відповідні запобіжні міри, зокрема при відчуженні частки у статутному капіталі. Юристи рекомендують передбачати в статуті товариства положення, згідно з яким підписувати рішення уповноваженого органу управління юридичної особи може не лише голова або інша уповноважена особа, а всі учасники товариства. Можна

⁸⁵ М. Іогарчова Корпоративні конфлікти в Україні: основні види та їх значущість. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. С. 172.

передбачити можливість укладання договорів директором виключно за згоди загальних зборів або прописати збільшений кворум для прийняття рішень. В подальшому запобіжні заходи, які унеможливлюють підробку документів та ускладнюють прийняття рішень в компанії щодо її діяльності допоможуть ефективніше застосовувати і заходи фактичного самозахисту, і будь-які юрисдикційні механізми.

При самозахисті у вигляді заходів оперативного впливу найбільшу роль відіграє наглядова рада товариства. До виключних повноважень наглядової ради, за допомогою яких можна здійснювати захист прав акціонерів, належать: прийняття рішення про проведення чергових або позачергових загальних зборів відповідно до статуту товариства; обрання та припинення повноважень голови і членів виконавчого органу; прийняття рішення про відсторонення голови або члена виконавчого органу від здійснення повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу; обрання та припинення повноважень голови і членів інших органів товариства. Реалізація цих повноважень унеможливлює здатність рейдерів самотійно приймати рішення по цих питаннях. Також відомо, що згідно ст. 70 Закону України «Про акціонерні товариства» рішення про надання згоди на вчинення значного правочину приймається наглядовою радою, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом правочину, становить від 10 до 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ⁸⁶. Тобто наглядова рада в цілях самозахисту повинна прийняти це рішення, а не залишати його на розгляд загальних зборів. Товариство може користуватися порадами ревізора щодо забезпечення захисту прав акціонерів та самого товариства, у випадку існування загрози порушення прав. Крім того, ревізор уповноважений перевіряти дотримання порядку денного та наявність порушень чинного законодавства під час проведення загальних зборів, на яких, між іншим, він має право дорадчого голосу. Загальними зборами, виконавчим органом, наглядовою

⁸⁶ Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 50-51. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 19.09.2020).

радою чи акціонерами, які сукупно володіють 10 відсотками акцій може бути ініційована спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності АТ.

О. Туркот виділяє кілька варіантів розвитку подій при захопленні підприємств та пропонує стратегії оперативного захисту. У випадку встановлення контролю над АТ через наявну кредиторську заборгованість необхідно скуповувати частки міноритарних акціонерів, що належать міноритарним акціонерам та трудовому колективу та здійснювати заходи, що спрямовані на підвищення вартості акцій, тобто здійснити додаткову емісію акцій чим зменшити пакет рейдера або передати нерухомість у власність дочірнім підприємствам. При оголошенні АТ банкрутом з привласненням його активів та за відсутності резервних коштів для виплати кредиту, рекомендується домовлятися з банком про укладення угоди про реструктуризацію заборгованості або ж відтермінування виплати коштів за заборгованістю. В даному випадку такі дії відносяться до заходів фактичного характеру. В деяких випадках рейдер діє шляхом інформаційного чи корпоративного терору, тобто шляхом поширення неправдивих відомостей про стан фінансових справ у АТ. Для запобігання необхідно проводити таку політику по відношенню до міноритаріїв, яка змусить їх передумати продавати свої акції рейдерам⁸⁷.

О. Хрімлі звертає увагу на той факт, що в науці та законодавстві не приділено належної уваги таким новітнім засобам самозахисту, як ескроу та фідучіарна діяльність, лобіювання та «Government Relationship», розголошення фактів порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання через засоби масової інформації, самозахист суб'єктом господарювання своїх прав та інтересів через свого учасника (юридичну особу чи міжнародну організацію), тиск на контрагентів через передбачені законодавством заходи впливу та інші.

Вчений поділяє самозахист на дві групи: перша включає способи самозахисту, що застосовуються суб'єктами господарювання для захисту прав і законних інтересів: оперативно-господарські санкції, вимога припинити

⁸⁷ Туркот О. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 100-107.

незаконні дії посадових осіб державних органів, висновки експерта та інші. Друга група включає способи самозахисту, притаманні виключно для захисту прав інвесторів у сфері господарювання, наприклад, страхування інвестицій. У роботі наголошується на тому, що до способів самозахисту слід відносити правову, бухгалтерську роботи, аудит, бізнес-аналітику тощо⁸⁸. Не потрібно забувати також і про те, що самозахист може відбуватися не лише через активні дії. Зокрема ми вже зазначали про можливість учасника утриматися від голосування. Важливим засобом захисту є застосування до порушника оперативних санкцій, наприклад, відмова від вчинення певних дій в інтересах невинуватого контрагента.

В судовій практиці корпоративних спорів можна знайти лише одну справу, де фігурує поняття «самозахист». Постановою Київського апеляційного господарського суду від 14 вересня 2016 р. у справі № 911/1262/16 було задоволено апеляційну скаргу ТОВ міжнародного молодіжного туризму «Супутник». В даній справі особа успадкувала право на частку в статутному капіталі, після чого направила іншому учаснику товариства заяву-повідомлення, у якій вказала, що у зв'язку із відмовою проводити позачергові загальні збори, вона скликає позачергові загальні збори. В цій справі суд визнав скликання позачергових зборів правомірним способом самозахисту, що відповідає змісту права, яке порушено, та є адекватним тому порушенню цивільного права, проти якого він спрямований⁸⁹.

Самозахист являє собою альтернативну форму захисту матеріально-правового порядку, який полягає у можливості особи у відповідь на порушення чи виникнення загрози такого порушення застосувати заходи, які не заборонені діючим законодавством та які спрямовані на припинення порушення або ліквідацію його наслідків. Самозахист охоплює дії фактичного характеру та юридичного характеру, які по суті є заходами оперативного впливу. Судова

⁸⁸ Хрімлі О. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 238.

⁸⁹ Постанова Київського апеляційного господарського суду від 14.09.2016 р., справа № 911/1262/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61479684> (дата звернення: 22.09.2020).

практика на даному етапі може запропонувати небагато прикладів застосування заходів самозахисту на практиці, тому поки що залишається лише можливість досліджувати теоретичні напрацювання науковців та статті практикуючих юристів. Серед загальних способів захисту в порядку самозахисту можуть бути застосовані лише відновлення становища, яке існувало до порушення, зміна правовідносин, припинення правовідносин, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Корпоративне законодавство пропонує безліч заходів самозахисту, серед яких загальні збори товариства, відмова від участі в загальних зборах, право вимагати обов'язкового викупу чи продажу акцій, виключення учасника з товариства, реалізація органами управління товариства своїх повноважень тощо.

3.2. Особливості юрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників господарських товариств

Основним юрисдикційним засобом захисту прав та інтересів учасників корпоративних правовідносин є позов – пред'явлена до суду або іншого юрисдикційного органу для розгляду і вирішення у певному процесуальному порядку матеріально-правова вимога однієї особи до іншої, яка впливає із спірного матеріально-правового відношення і заснована на певних юридичних фактах.⁹⁰ Тому в рамках даного розділу будуть розглядатися особливості подання позовів, спрямованих на захист корпоративних прав та інтересів учасників господарських товариств.

Найбільш поширеними категоріями корпоративних спорів є справи про визнання недійсними установчих документів господарського товариства та внесення змін до них, а також спори щодо визнання недійсними рішень

⁹⁰ Зельдіна О., Хрімлі О. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти: монографія / НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2015. С. 31.

загальних зборів учасників (акціонерів) господарського товариства. З приводу цих категорій справ в судовій практиці сформувалося правило, передбачене п. 13 Постанови № 13. Воно встановлює, що відповідно до вимог статей 88, 143, 154 ЦК України, статей 57, 82 ГК України, статей 4, 37, 51, 65, 67, 76 Закону України «Про господарські товариства», статей 27, 30 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» суди вправі визнати недійсними установчі документи товариства за одночасної наявності таких умов:

- на момент розгляду справи установчі документи не відповідають вимогам законодавства;
- порушення, допущені при прийнятті та затвердженні установчих документів, не можуть бути усунені;
- відповідні положення установчих документів порушують права чи охоронювані законом інтереси позивача.

Положення установчих документів господарських товариств, які не відповідають вимогам законодавства, не застосовуються⁹¹. Так, наприклад, з підстав відсутності передбачених законом положень у статуті Господарський суд Львівської області прийняв рішення про визнання недійсним статуту у справі № 3/166-9/439⁹². Відомою є справа № 38/312, в якій положеннями статуту встановлене переважне право саме відповідача, а не його акціонерів на придбання акцій в разі їх продажу. Акціонери відповідача отримували право на придбання акцій у акціонерів, які їх продають, лише після відмови відповідача від придбання цих акцій, що порушувало переважне право акціонерів на придбання акцій⁹³. Засобом захисту в таких справах виступає позов про визнання недійсним статуту і положення та скасування державної реєстрації змін до установчих документів. Зазвичай підставою для звернення до суду з таким

⁹¹ Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 22.09.2020).

⁹² Узагальнення практики розгляду судами корпоративних спорів судді Верховного Суду України О. Потильчак. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS07830.html.

⁹³ Постанова Вищого господарського суду України від 04.07.2008 р., справа № 38/312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-312600-08#Text> (дата звернення: 22.09.2020).

позовом є внесення змін до статуту, а тому позивач ставить одразу декілька вимог: визнати недійсним протокол загальних зборів учасників; скасувати державну реєстрацію змін до установчих документів, а саме державну реєстрацію статуту; визнати недійсними рішення загальних зборів товариства тощо⁹⁴.

В ч. 5 ст. 98 ЦК України передбачено право учасника товариства на оскарження рішення загальних зборів до суду, проте не встановлено підстав для визнання рішення загальних зборів недійсними⁹⁵. Підстави для визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства наведені в п. п. 2.12 та 2.13 Постанови №4, згідно якої ними можуть бути: порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів товариства; позбавлення акціонера (учасника) товариства можливості взяти участь у загальних зборах; порушення рішенням загальних зборів прав чи законних інтересів акціонера (учасника) товариства. Безумовними підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів в силу прямої вказівки закону є: прийняття загальними зборами рішення за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення; прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства; прийняття загальними зборами рішення про зміну статутного капіталу товариства, якщо не дотримана процедура надання акціонерам (учасникам) відповідної інформації. Права учасника (акціонера, члена) юридичної особи можуть бути визнані порушеними внаслідок недотримання вимог закону про скликання і проведення загальних зборів, якщо він не зміг взяти участь у загальних зборах, належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, зареєструватися для участі у загальних зборах тощо. Згідно п. 2.16 Постанови позивач має право на захист своїх прав шляхом задоволення судом вимоги визнати рішення загальних зборів недійсним навіть у

⁹⁴ Постанова Верховного суду від 19.02.2019 р., справа № 924/156/18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/vs190109?an=1> (дата звернення: 22.09.2020).

⁹⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.09.2020).

випадку недостатності його голосів для зміни результатів голосування з прийнятих загальними зборами учасників (акціонерів, членів) рішень. Також визнається недійсним рішення загальних зборів у разі, якщо рішення прийняте у спосіб, що унеможлиблював усвідомлення акціонером суті питання, яке пропонувалося розглянути⁹⁶.

При захисті порушених наглядовою радою товариства прав також потрібно покладатися на ті підстави, які визначені Верховним судом. У пунктах 38, 39 Постанови № 13 роз'яснено, що підставами для визнання акта недійсним є невідповідність його вимогам чинного законодавства та/або визначеній законом компетенції органу, який видав цей акт. Обов'язковою умовою визнання акта недійсним є також порушення у зв'язку з прийняттям відповідного акта прав та охоронюваних законом інтересів підприємства чи організації – позивача у справі⁹⁷. Підставами визнання недійсними рішень наглядової ради можуть бути такі порушення порядку скликання та проведення засідання ради, які мали наслідком неправомочність засідання наглядової ради⁹⁸. В постанові ВГСУ від 25 квітня 2012 року у справі № 15/5025/1283/11, зазначено таке: «При вирішенні спорів, пов'язаних з порядком скликання і роботи наглядової ради, визначенням правомочності її засідання, необхідно застосовувати положення установчих документів АТ. У випадку їх неврегульованості в установчих документах застосовується аналогія закону в частині норм, що регулюють відповідні питання скликання та проведення загальних зборів акціонерів (обов'язковість повідомлення усіх членів наглядової ради про проведення засідання, надання інформації з питань порядку денного, правомочність, порядок прийняття рішення)». Втім, пізніше ВГСУ у Постанові № 4 зазначив, що «судам слід виходити з того, що до порядку скликання засідань наглядової ради АТ не

⁹⁶ Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 23.09.2020).

⁹⁷ Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення 23.09.2020).

⁹⁸ Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 23.09.2020).

можуть бути застосовані за аналогією норми, які визначають порядок скликання загальних зборів АТ»⁹⁹.

Важливе значення має захист корпоративних прав при оскарженні учасником (акціонером) правочинів, укладених виконавчим органом юридичної особи з третіми особами. Найбільш часто застосовують такий засіб захисту корпоративних прав як позов про визнання недійсним договору про відчуження майна товариства, яким порушено корпоративні права учасника (акціонера). В таких справах договір товариства з третьою особою може бути визнаний недійсним за умови, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно, тобто знала або не могла не знати про обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи чи про припинення дії довіреності, виданої представнику юридичної особи, який укладає договір від її імені. Вчинення представником правочину, з перевищенням повноважень не має самотійного юридичного значення¹⁰⁰.

На даний момент Верховний Суд остаточно визначився з віднесенням спорів про оскарження реєстраційних дій, пов'язаних із внесенням в ЄДР про юридичну особу до корпоративних спорів. Якщо з обставин справи вбачається необхідність захисту корпоративних прав, то спір має розглядатися за правилами господарського судочинства. Наприклад, в одній зі справ позивач оскаржував до адміністративного суду дії суб'єктів владних повноважень — державних реєстраторів, пов'язані з реєстрацією змін до установчих документів юридичної особи, але в дійсності незаконність реєстрації таких змін пов'язана з підробкою протоколу загальних зборів, що й зумовлює захист прав позивача як учасника товариства¹⁰¹. Зокрема в цих спорах засобами захисту корпоративних прав є позовні вимоги про скасування реєстраційних дій, проведених державним реєстратором, зобов'язання державного реєстратора внести до Єдиного

⁹⁹ Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 24.09.2020).

¹⁰⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 р., справа № 668/13907/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (дата звернення: 24.09.2020).

¹⁰¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.08.2018 р., справа № 805/4505/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76673384> (дата звернення: 24.09.2020).

державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців записи про скасування записів (реєстраційних дій), визнання недійсним Свідоцтва про право власності, виданого державним реєстратором, яким посвідчується право власності на частку в статутному капіталі товариства або визнання цього права тощо¹⁰². В спорах, пов'язаних з реалізацією права власності на частку в статутному капіталі юридичної особи застосовуються позовні вимоги про зобов'язання учасників товариства здійснити перерозподіл часток у статутному капіталі товариства відповідно до грошових вкладів, розірвати договір купівлі-продажу (відступлення) частки в статутному капіталі цього підприємства, визнати такий договір недійсним або фіктивним, визнання права власності на частку в статутному капіталі. Особливої уваги заслуговують спори, пов'язані з обов'язковим викупом акцій особою, яка стала (прямо або опосередковано) власником контрольного пакета акцій приватного АТ. В позові зазвичай встановлюються вимоги зобов'язати товариство здійснити дії щодо придбання акцій міноритарних акціонерів, а у випадках, коли спір пов'язаний з визначенням ціни продажу акцій, дуже часто зустрічаються вимоги визнати недійсним рішення наглядової ради про визначення ціни продажу, визнати недійсною публічну безвідкличну вимогу компанії про придбання акцій в усіх їх власників, зобов'язати банк списати акції з депозитарного рахунку компанії, яка здійснила публічну безвідкличну вимогу і зарахувати їх на особовий рахунок позивача¹⁰³. Іншими засобами захисту є зупинення процедури squeeze-out шляхом накладання арешту та заборони на вчинення будь-яких дій з акціями домінуючим акціонером¹⁰⁴, шляхом заборони Центральному депозитарію цінних паперів включати акціонера в перелік (реєстр) акціонерів товариства та заборони емітенту включати акціонера в список осіб, у яких придбаваються акції¹⁰⁵.

¹⁰² Постанова Вищого господарського суду України 09.11.2016 р., справа № 910/28375/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62695418> (дата звернення: 24.09.2020).

¹⁰³ Рішення Господарського суду міста Києва від 23.11.2018, Справа № 910/8714/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78214027> (дата звернення: 24.09.2020).

¹⁰⁴ Ухвала Господарського суду Донецької області від 30.03.2018 р., справа № 905/611/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73072910> (дата звернення: 24.09.2020).

¹⁰⁵ Ухвала Господарського суду Львівської області від 08.02.2018 р., справа № 914/228/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72123467> (дата звернення: 24.09.2020).

Судовій практиці в цій категорії справ також відомий такий засіб захисту як позов про стягнення грошової суми, що становить різницю між ринковою вартістю примусово викуплених акцій та сумою коштів, сплаченою заявником вимоги через рахунок ескроу.

При вирішенні спорів, які пов'язані із захистом права учасника (акціонера) товариства на отримання частини прибутку товариства (дивідендів) учасники господарських товариств в більшості випадків вимагають стягнення вартості частини майна, пропорційної його частці у статутному капіталі або про стягнення з товариства заборгованості зі сплати дивідендів та застосувати до відповідача відповідальність, передбачену ч. 2 ст. 625 ЦК України як в справі № 910/11316/17¹⁰⁶. Значним внеском Верховний Суд відзначився за останні роки у спорах, що пов'язані з реалізацією права власності на частку в статутному капіталі юридичної особи. Так, учасники не можуть звертатися до суду з позовними вимогами про перерозподіл часток у статутному капіталі товариства відповідно до грошових вкладів, оскільки ця функція належить загальним зборам товариства¹⁰⁷. Аналогічна позиція і щодо справ, у яких позивачі звертаються з вимогою прийняти рішення щодо виплати учаснику (акціонеру) дивідендів. Не можна не згадати і про визнання права власності на акції та витребування майна з чужого незаконного володіння у формі зобов'язання депозитарної установи заявника вимоги списати примусово продані акції з рахунку заявника вимоги та перерахувати на рахунок міноритарного акціонера. Проте варто згадати що від 19 березня 2015 р. внесено зміни до Закону України «Про Акціонерні товариства» і впроваджено позасудовий спосіб захисту права акціонера у разі невиклати АТ оголошених дивідендів – шляхом вчинення виконавчого напису нотаріуса.

¹⁰⁶ Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.01.2018 р., справа № 910/11316/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71659611> (дата звернення: 24.09.2020).

¹⁰⁷ Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.07.2018 р., справа № 927/693/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75501099> (дата звернення: 24.09.2020).

Позов акціонера ПрАТ про переведення на нього прав та обов'язків покупця акцій у випадку порушення його переважного права на придбання акцій, що відчужуються акціонером на користь третьої особи на думку О. Кологойди є неефективним, оскільки не захищає та не відновлює порушеного переважного права акціонера на придбання акцій. Неналежним способом захисту, на думку вченої є також позов про визнання за акціонером права власності на спірні акції. Таке право не може бути захищено шляхом його визнання за акціонером судом, оскільки воно визнане (встановлене) безпосередньо в самому законі або у статуті товариства. На думку вченої, більшою ефективністю відзначається позов про визнання договору купівлі-продажу акцій недійсним у частині визначення особи відповідача, який придбав акції, покупцем акцій, визнання акціонера-позивача покупцем акцій з переведенням на нього усіх прав та обов'язків покупця; зміну правовідношення (п. 6 ч. 2 ст. 16 ЦК України) в частині заміни особи-покупця за договором особою-акціонером та переведення на акціонера-позивача прав покупця акцій¹⁰⁸.

Захист прав учасників корпоративних відносин також отримав свій розвиток в справах, що стосуються непрямого (похідного) позову про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою. Правом на похідний позов наділений учасник (акціонер) цього товариства, якому сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу (простих акцій) товариства. Практика ВС в цих справах свідчить про необхідність наявності чотирьох загальних умов цивільно-правової відповідальності: 1) протиправності; 2) шкоди; 3) причинно-наслідкового зв'язку; 4) вини¹⁰⁹. Попри таку позицію суду, можна знайти практику, яка суперечить правилу. Так, в одному з рішень Господарського суду м. Києва від 28 листопада 2017 року у справі № 910/17440/17 суд наголосив на тому, що для

¹⁰⁸ Кологойда О. Корпоративний позов в акціонерних правовідносинах. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 153.

¹⁰⁹ Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.04.2018 р., справа № 910/2018/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73335693> (дата звернення: 24.09.2020).

похідних позовів досить довести наявність правопорушення та збитків¹¹⁰. Показовою в рамках дослідження похідного позову є справа №910/20261/16, в якій ТОВ «Компанія «Газ ресурс» просила стягнути з відповідача – керівника підприємства суму збитків, що були заподіяні ним внаслідок вчинення дій, спрямованих на позбавлення підприємства спеціального дозволу на геологічне вивчення надр та його подальше переоформлення на ТОВ «Надрагазресурс», де відповідач був одноосібним власником. В цій справі доведено всі чотири умови цивільно-правової відповідальності та було взято до уваги те, що відповідач не зміг пояснити, з якою метою відмовився від дозволу та цивільно-правової відповідальності¹¹¹.

Висновки до розділу 3

Великий масив засобів захисту пов'язаний з визнанням недійсними установчих документів господарського товариства та внесенням змін до них, визнанням недійсними рішень загальних зборів та наглядової ради учасників (акціонерів) господарського товариства. В цих спорах суд відштовхується від умов недійсності, встановлених в Постановах Пленуму ВСУ, оскільки законодавством це питання поки що не врегульоване. Стосовно визнання недійсним рішень наглядової ради існують суперечності в судовій практиці щодо того, чи можуть бути застосовані за аналогією норми, які визначають порядок скликання загальних зборів АТ до порядку скликання наглядової ради АТ, що також створює масу проблем. В інших категоріях спорів підкреслено належні та неналежні засоби захисту у вигляді позовних вимог.

¹¹⁰ Рішення Господарського суду міста Києва від 28.11.2017 р., справа № 910/17440/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70762101> (дата звернення 24.09.2020).

¹¹¹ Постанова Великої палати Верховного суду від 26.11.2019 р., справа № 910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення 24.09.2020).

ВИСНОВКИ

В ході розв'язання наукового завдання, в цій роботі сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій щодо визначення поняття суб'єктивних корпоративних прав, форм, способів та засобів їх захисту, практичного застосування механізмів захисту цих прав в досудовому та судовому порядку врегулювання корпоративних спорів. Основні здобутки даного дослідження полягають у наступному:

1. Найбільш спорідненим з нашими ідейними поглядами на поняття суб'єктивного корпоративного права є його розуміння як права конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією, будучи її учасником, одержувати певні блага. Ми вважаємо за потрібне вказати на такі його ключові ознаки: корпоративні права належать лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, і виникають на основі частки в статутному капіталі; корпоративні права включають у себе права немайнового та майнового характеру, які зазвичай мають подвійний характер (є організаційно-майновими), права, пов'язані зі створенням господарського товариства та інші права, які не передбачені у законодавчому визначенні, але які пов'язані з розміром частки в статутному капіталі; корпоративні права не завжди припиняються з припиненням участі в господарському товаристві.

2. Захист цивільних прав являє собою фактичні та юридичні дії уповноваженої особи із самостійного захисту своїх прав у межах охоронних цивільних правовідносин, що застосовуються, з можливим висуненням відповідних вимог до зобов'язаної особи, а також юридичні дії судових, адміністративних та інших уповноважених законом органів, посадових осіб, які діють у межах правоохоронної (правозахисної) діяльності у передбаченій законом формі, із застосуванням визначених у законі правових засобів і способів захисту, заходів відповідальності, процесуальних (процедурних) норм та

індивідуальних правових актів на основі принципів та норм позитивного (цивільного) права з метою: попередження можливих і припинення цивільних правопорушень, що вчиняються; усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних цивільних прав; відновлення порушених прав.

3. Захист входить до поняття охорони цивільних прав, яка включає в себе заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення усіх необхідних умов для здійснення суб'єктом своїх прав. Захист відіграє роль механізму приведення охорони в дію за допомогою обрання та застосування відповідних способів та засобів захисту прав. При цьому поняття охорони і захисту прав суттєво відрізняються одне від одного за такими ознаками:

- захист має місце з моменту виникнення реальної загрози правопорушення (або з моменту виникнення можливості застосування заходів захисту), порушення, невизнання чи оспорювання права особи до відновлення становища, яке існувало до таких протиправних посягань, а охорона існує поза рамками захисту;
- захист не може здійснюватися через нормотворчу діяльність, підставою здійснення якої не є звернення конкретних уповноважених суб'єктів, чий права зазнали порушень чи посягань, або стосовно яких є реальна загроза їх порушення, та яка спрямована на невизначене коло осіб;
- захист прав напряду пов'язаний з юридичною відповідальністю, яка настає в результаті реалізації суб'єктивного права на захист.

4. Під змістом захисту корпоративних прав розуміють його матеріально-правову та процесуально-правову (процедурну) сторони. Матеріально-правова сторона, перш за все, дозволяє уповноваженому суб'єкту встановити факт реальної загрози порушення права, невизнання права, його порушення чи оспорювання, та чи має особа суб'єктивне право на захист, тобто встановити наявність корпоративного конфлікту, підстави правопорушення, конкретні корпоративні права, що захищаються, суб'єктів захисту, а також визначитися із заходами, які будуть направлені на ліквідацію правопорушення. Після цього в

дію вступає процесуальна частина захисту корпоративних прав, яка полягає у застосуванні конкретних способів та засобів захисту, а у випадку самозахисту – процедурна.

5. Форми захисту корпоративних прав – це дії, засновані на нормі права або договорі, спрямовані на попередження, припинення порушення прав і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або самим правовласником. Форма захисту права вказує на суб'єкт, який здійснює це право, тоді як спосіб – на заходи, які здійснюються цим суб'єктом, а засіб захисту прав являє собою прийоми, за допомогою яких приводяться в дію певні способи захисту. Ми виділяємо чотири юрисдикційні форми захисту корпоративних прав, серед яких судова (загальний порядок захисту), адміністративна (спеціальний порядок захисту) арбітражна та нотаріальна. Суди не можуть відмовити в правосудді, якщо особа вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або є інші ущемлення прав та свобод, проте суди не можуть приймати рішення з питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів. Адміністративна форма захисту передбачає захисні механізми зі сторони широкого кола суб'єктів владних повноважень, однак реальний захист здійснюють лише Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Мін'юст та державні реєстратори. Окремими юрисдикційними формами захисту ми виділили нотаріальну та арбітражну. Нотаріуси вносять свій вклад в захист корпоративних прав шляхом здійснення виконавчого напису. Арбітражна форма передбачає звернення лише до міжнародного комерційного арбітражу за наявності укладеної між юридичною особою та всіма її учасниками арбітражної угоди. Інші ж органи ми відносимо до суб'єктів адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав, а не до суб'єктів їх захисту.

6. Під способами захисту корпоративних прав потрібно розуміти передбачені законом або договором (установчим документом) матеріально-правові заходи примусового характеру, які виражаються в діях чи бездіяльності учасників корпоративних відносин, за допомогою яких проводиться попередження,

відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника, а також самозахист та оперативний вплив. Основні способи захисту передбачені в ст. ст. 16 ЦК України та 20 ГК України, а інші знаходяться в спеціальних нормативно-правових актах, які регулюють відповідні корпоративні відносини, та договорах, серед яких установчі документи товариства (крім засновницького договору ТОВ, ТДВ та АТ), корпоративні договори та правочини щодо часток (акцій). У випадках, коли спеціальна норма закону встановила інший, ніж визначений ст. 16 ЦК України, спосіб захисту, суд застосовує спосіб захисту, встановлений спеціальною нормою. Одночасно можуть застосовуватися положення ст. 16 ЦК України і положення спеціальної норми щодо способу захисту у випадках, коли ці способи тотожні й на них поширюється дія ЦК України.

7. На законодавчому рівні існує маса прогалин через суперечність норм ЦК України та ГК України, які регулюють захист прав учасників господарських товариств, статті 55 Конституції України. Внаслідок цього в судовій практиці склалася неоднозначна ситуація, в якій одні суди часто обмежуються лише основними та спеціальними способами захисту, а інші діють виходячи з конституційних приписів, які дозволяють використовувати будь-які способи захисту, які не суперечать закону. При цьому, поки що судовій практиці не відомі ефективні та адекватні способи захисту корпоративних прав, які не передбачені законом чи договором. Позитивною стороною в регулюванні захисту корпоративних прав є те, що суд може з урахуванням запропонованого в позові способу захисту визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду.

8. Самозахист являє собою альтернативну форму захисту матеріально-правового порядку, який полягає у можливості особи у відповідь на порушення чи виникнення загрози такого порушення застосувати заходи, які не заборонені діючим законодавством та які спрямовані на припинення порушення або ліквідацію його наслідків. Самозахист охоплює дії фактичного характеру та

юридичного характеру, які по суті є заходами оперативного впливу. Судова практика на даному етапі може запропонувати небагато прикладів застосування заходів самозахисту на практиці, тому поки що залишається лише можливість досліджувати теоретичні напрацювання науковців та статті практикуючих юристів. Серед загальних способів захисту в порядку самозахисту можуть бути застосовані лише відновлення становища, яке існувало до порушення, зміна правовідносин, припинення правовідносин, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Корпоративне законодавство пропонує безліч заходів самозахисту, серед яких участь в загальних зборах товариства, відмова від участі в загальних зборах, право вимагати обов'язкового викупу чи продажу акцій, виключення учасника з товариства, реалізація органами управління товариства своїх повноважень тощо.

9. Найбільшої уваги при дослідженні засобів корпоративного захисту приділяється саме судовому захисту прав. Великий масив судових рішень пов'язаний з визнанням недійсними установчих документів господарського товариства та внесенням змін до них, визнанням недійсними рішень Загальних зборів та наглядової ради учасників (акціонерів) господарського товариства. В цих спорах суд відштовхується від умов недійсності, встановлених в Постановах Пленуму ВСУ, оскільки законодавством це питання поки що не врегульоване. Стосовно визнання недійсними рішень наглядової ради існують суперечності в судовій практиці щодо того, чи можуть бути застосовані за аналогією норми, які визначають порядок скликання загальних зборів АТ до порядку скликання наглядової ради АТ, що також створює масу проблем. В інших категоріях спорів підкреслено належні та неналежні засоби захисту у вигляді позовних вимог. Зокрема не рекомендується звертатися до суду з позовними вимогами про перерозподіл часток у статутному капіталі товариства відповідно до грошових вкладів, стосовно прийняття рішення щодо виплати учаснику (акціонеру) дивідендів, стосовно визнання за акціонером права власності на спірні акції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 02.08.2020).
2. Податковий кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 2755-VI. Верховна Рада України. Дата оновлення: 29.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 02.08.2020).
3. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 50-51. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 02.08.2020).
4. Цікало В. Види прав учасників господарських товариств. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С. 53.
5. Цікало В. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація. Право України. 2010. № 11. С. 108.
6. Васильєва В. Щодо питання про поняття корпоративного права. Правове регулювання корпоративних відносин в Україні: матер. науково-практ. семінару. Львів, 2003. С. 8.
7. Спасибо-Фатєєва І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління: монографія / за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2007. С. 188.
8. Кравчук В. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2005. С. 261.
9. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 04.08.2020).
10. Купчак Б., Гачак-Величко Л. Корпоративні права та їх застосування в господарській діяльності. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2010. Вип. 5. С. 145.

11. Жорнокуй В. Про сутність «майновості – немайновості», «особистісності – неособистісності» й «організаційності» корпоративних відносин. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. Вип. 2. С. 194.
12. Кравчук В. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. С. 15.
13. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 50-51. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 04.08.2020).
14. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. Дата оновлення: 14.07.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 04.08.2020).
15. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 13. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19/ed20200402> (дата звернення: 04.08.2020).
16. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» від 05.02.2013 р. № 1-пп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-13> (дата звернення: 06.08.2020).
17. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. Щербини, Н. Пацурії. Київ: Юрінком Інтер, 2019. С. 352.
18. Вінник О. Господарське право: навч. посіб., 2-ге вид., змін. та допов. Київ: Правова єдність, 2009. С. 270.
19. Кравчук В. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. С. 11.

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах: Закон України від 23.03.2017 р. № 25. Верховна Рада України. Дата оновлення: 06.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-19> (дата звернення: 09.08.2020).
21. Кибенко Е. Корпоративное право. Учебное пособие. Харьков: Эспада, 1999. С. 56.
22. Мацегорін О. Поняття та зміст захисту цивільних прав. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 144.
23. Стоякин Г. Понятие защиты гражданских прав. Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. Свердловск, 1973, С. 34.
24. Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.08.2020).
25. Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.08.2020).
26. Ромовская З. Защита в советском семейном праве. Львов: Вища школа, 1985. С. 180.
27. Ромащенко І. Співвідношення термінів «охорона» та «захист»: теоретичний та практичний цивільно-правові аспекти. Юридична Україна, 2013. № 8. С. 60.
28. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 18.08.2020).
29. Дякович М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. Київ: Істина, 2014. С. 144.
30. Венедіктова І. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія. Харків: Нове Слово, 2011. С. 226.

31. Про затвердження Порядку визначення біржового курсу цінного папера: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.07.2015 р. № 933. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0862-15#Text> (дата звернення: 22.08.2020).
32. Алексеев С. Общая теория права: в 2-х томах. Москва: Юридическая литература, 1981. С. 280.
33. Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22.08.2020).
34. Кравченко А. Защита гражданских прав: анализ основных подходов. Вопросы современной юриспруденции. 2013. № 31. С. 48-53.
35. Боднар Т. Деякі аспекти захисту цивільних прав при зміні і припиненні договірних зобов'язань. Право України. 2014. № 2. С. 172.
36. Харитонов Є., Харитонova О., Старцев О. Загальні положення про захист цивільних прав та інтересів. Цивільне право України: підручник, 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Істина, 2013. С. 209.
37. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 2. Ч. 2. С. 153.
38. Бігняк О. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: дис. ...доктора юрид. наук. Одеса, 2018. С. 90.
39. Бігняк О. Особливості матеріально-правового порядку захисту корпоративних прав. Одеса: Юридична література, 2016. С. 541-542.
40. Грибанов В. Осуществление и защита гражданских прав. Москва: Статут, 2000. С. 107.
41. Свердлык Г., Страунинг Э. Защита и самозащита гражданских прав: учебное пособие. Москва: Лекс-Книга, 2002. С. 5.
42. Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.09.2020).

43. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 02.09.2020).
44. Власов А. Гражданское процессуальное право: Учебник. Москва: Велби, 2003. С. 12-13.
45. Бігняк О. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: дис. ...доктора юрид. наук. Одеса, 2018. С. 90.
46. Дунаев В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав. Сибирский юридический вестник. 2003. С. 33.
47. Курылев С. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск. Труды Иркутского государственного университета им. А.А. Жданова. Иркутск, 1957. Т. 22: Вып. 3. С. 160.
48. Бігняк О. Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту». Сучасні погляди та концепції. Юридичний вісник. 2013. № 2. С. 45.
49. Беляневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. Українське комерційне право. 2007. №8. С. 62.
50. Родионов А. Понятие способов защиты прав при неисполнении договорных обязательств. Юрист, 2001. № 9. С. 36.
51. Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.09.2020).
52. Про нотаріат: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 08.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.09.2020).
53. «Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні»: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00137> (дата звернення: 09.09.2020).

54. Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06.11.2001 р. № 1798-XII. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 11.09.2020).
55. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»: Ухвала Конституційного Суду України від 14.10.1997 р., судова справа № 016/1241-97. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97> (дата звернення: 11.09.2020).
56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України від 30.01.2003 р., судова справа № 1-12/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text> (дата звернення: 11.09.2020).
57. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 11.09.2020).
58. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 11.09.2020).
59. «Про судоустрій і статус суддів»: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Верховна Рада України. Дата оновлення: 20.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 11.09.2020).
60. Ковалишин О. Судовий захист корпоративних прав: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.04 / НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. Київ, 2013. С. 11.

61. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1063/2011. Дата оновлення: 07.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text> (дата звернення: 12.09.2020).
62. Шумейко І. Суб'єкти адміністративно-правової протидії порушенням корпоративних прав в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 3. С. 113-114.
63. Про затвердження Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.10.2012 р. № 1470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1855-12#Text> (дата звернення: 12.09.2020).
64. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.08.2018 р., справа № 805/4505/16-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76673384> (дата звернення: 12.09.2020).
65. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. Верховна рада України. Дата оновлення: 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/ed20200716#Text> (дата звернення: 12.09.2020).
66. Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2003 р. Дата оновлення: 23.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-п#n9> (дата звернення: 12.09.2020).
67. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 1128. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 14.09.2020).

- 68.Про медіацію: Проект Закону України від 19.05.2020 р. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення:
12.09.2020).
- 69.Способи захисту цивільних прав та інтересів. URL:
https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Способи_захисту_цивільних_прав_та_інтересів.
- 70.Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 14.09.2020).
- 71.Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 14.09.2020).
- 72.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.09.2020).
- 73.Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 14.09.2020).
- 74.Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. URL:
https://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz_praktiki_zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html.
- 75.Рішення Господарського суду м. Києва від 16.11.2017 р., справа № 910/10684/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77009321> (дата звернення: 14.09.2020).
- 76.Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Антонюк Н.О., від 11.09.2018 р., справа № 905/1926/16. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/77009321> (дата звернення: 14.09.2020).

- 77.Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII.
Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (Дата звернення: 14.09.2020).
- 78.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина Винника Віктора Володимировича про офіційне тлумачення положень частини другої статті 28 Закону України «Про господарські товариства», пункту 1, абзацу першого пункту 5 статті 4 Закону України «Про власність» від 11.05.2005 р., справа № 1-11/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-05#Text> (Дата звернення: 14.09.2020).
- 79.Постанова Київського апеляційного господарського суду від 15.08.2012 р., справа № 5011-62/8101-201. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51828867> (дата звернення: 16.09.2020).
- 80.Киричок А. Окремі питання самозахисту прав учасників господарських товариств. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова. Харків, 2016. С. 285.
- 81.Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 18.09.2020).
- 82.Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII.
Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (Дата звернення: 18.09.2020).
- 83.Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII.
Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (Дата звернення: 18.09.2020).
- 84.Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / за заг. ред. В. Луця. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. С. 58.

- 85.М. Іогарчова Корпоративні конфлікти в Україні: основні види та їх значущість. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2011. С. 172.
- 86.Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р., № 50-51. Верховна Рада України. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 19.09.2020).
- 87.Туркот О. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 100-107.
- 88.Хрімлі О. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 238.
- 89.Постанова Київського апеляційного господарського суду від 14.09.2016 р., справа № 911/1262/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61479684> (дата звернення 22.09.2020).
- 90.Зельдіна О., Хрімлі О. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти: монографія / НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2015. С. 31.
- 91.Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення 22.09.2020).
- 92.Узагальнення практики розгляду судами корпоративних спорів судді Верховного Суду України О. Потильчак. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS07830.html.
- 93.Постанова Вищого господарського суду України від 04.07.2008 р., справа № 38/312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-312600-08#Text> (дата звернення: 22.09.2020).
- 94.Постанова Верховного суду від 19.02.2019 р., справа № 924/156/18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/vs190109?an=1> (дата звернення: 22.09.2020).

95. Цивільний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.09.2020).
96. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення 23.09.2020).
97. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 23.09.2020).
98. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 23.09.2020).
99. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (дата звернення: 24.09.2020).
100. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 р., справа № 668/13907/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (дата звернення: 24.09.2020).
101. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.08.2018 р., справа № 805/4505/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76673384> (дата звернення: 24.09.2020).
102. Постанова Вищого господарського суду України 09.11.2016 р., справа № 910/28375/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62695418> (дата звернення: 24.09.2020).

103. Рішення Господарського суду міста Києва від 23.11.2018 р., Справа № 910/8714/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78214027> (дата звернення: 24.09.2020).
104. Ухвала Господарського суду Донецької області від 30.03.2018 р., справа № 905/611/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73072910> (дата звернення: 24.09.2020).
105. Ухвала Господарського суду Львівської області від 08.02.2018 р., справа № 914/228/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72123467> (дата звернення: 24.09.2020).
106. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.01.2018 р., справа № 910/11316/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71659611> (дата звернення: 24.09.2020).
107. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 липня 2018 р., справа № 927/693/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75501099> (дата звернення: 24.09.2020).
108. Кологойда О. Корпоративний позов в акціонерних правовідносинах. Часопис Київського університету права. 2016. № 2. С. 153.
109. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.04.2018 р., справа № 910/2018/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73335693> (дата звернення: 24.09.2020).
110. Рішення Господарського суду міста Києва від 28.11.2017 р., справа № 910/17440/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70762101> (дата звернення: 24.09.2020).
111. Постанова Великої палати Верховного суду від 26.11.2019 р., справа № 910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення: 24.09.2020).

